This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit. The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

M-800

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M800 विषय न्यायशास्त्र
नाव. न्यायसिद्धान्त मुक्तावली प्रकाश (अनुमान
लेखक/लिपीकार परिच्छेद) (MSS) ✓
पृष्ठ 30 काळ — पूर्ण/अपूर्ण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशाय नमः। अनुमितिमिति। संगतिश्चात्र प्रत्यक्षेणोपजीव्योपजीवकभावो बोध्यः। करणेति निर्दिष्टकरणव्यापारजि
ज्ञासोदयान्मूलेपस्थानिर्दिष्टमपि करणं प्रथममदर्शयति। व्याप्तिज्ञानमिति। परामर्शो व्यापारइति। ननु व्यापारत्वं तज्जन्यत्वे
सति तज्जन्यजनकत्वं। न च परामर्शेन संभवति। वह्निव्याप्यधूमवानयमिति परामर्शस्य व्याप्तिज्ञानजन्यत्वस्याभावान्महानसीयव

॥ अनुमितिं व्युत्पादयति। व्यापारस्त्विति। अनुमायां अनुमितौ व्याप्तिज्ञानं करणं परामर्शो व्यापारः। तथाहि। येन पु
रु[illegible]षेण महानसादौ धूमे वह्निव्याप्तिर्गृहीता पश्चात्स एव पुरुषः क्वचित्पर्वतादौ अनवच्छिन्नमूलां धूमरेखां पश्य
ति तदनंतरं च धूमो वह्निव्याप्य ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ह्निधूमव्याप्तिज्ञानस्य तदानीमभावेन व्यभिचारात्तदुपपादयति। तथाहि सादिनायत्प्रतीतीति। धूमदर्शनस्य व्याप्तिस्मर
णोद्बोधकविधया हेतुतासंपत्तेः। यादृशविशेषणविशिष्टस्य धूमस्य व्याप्तिसंबंधितया ज्ञानं तादृशधूमदर्शनस्यैव व्या
प्तिस्मृत्युद्बोधकत्वमित्यभिप्रायेणानवच्छिन्नत्वमुक्तं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१॥ एवंरूपं स्मरणमिति। उद्बुद्धसंस्कारस्य पूर्वं सत्वादिति भावः। स एव परामर्श इति। तथा च स्मरणात्मकव्याप्तिज्ञानस्य पूर्वं
सत्वान्न व्यभिचार इति भावः। न च तत्र यापि यत्र व्याप्तिग्राहकपदार्थानां विशिष्टो लोकस्य पक्षस्थिति मूलो विशेष्यविशेषणमिति रि
त्या परामर्शस्तत्र विशिष्टव्याप्तिज्ञानस्य व्यभिचारो दुरुद्धर एवेति वाच्यं। व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानत्वेन प्रयुक्तत्वाद्यत्वेन विशि

इत्येवंरूपं व्याप्तिस्मरणं न संभवति पश्चाच्च वह्निव्याप्यधूमवानयमिति ज्ञानं भवति। स एव परामर्श इत्यु
च्यते॥ तदनंतरं पर्वतो वह्निमानिति ज्ञानं जायते तदेवानुमितिः। अत्र प्राचीनाः। व्याप्यत्वेन ज्ञायमानो धूमादि॥

ष्टस्यैव शिष्यमितिरित्या परामर्शस्यैवानुमितिहेतुत्वादित्यभिप्रायात्। स्मरणात्मकपरामर्शे व्याप्तिज्ञानस्य व्यभिचार इत्यपि
ना। संस्कारसंबंधेन पूर्वं व्याप्तिज्ञानस्य सत्वात्। अत्र नव्याः॥ व्याप्तिज्ञानत्वस्य परामर्शत्वव्यापकत्वेन ऽनुमितिप्रतिहेतुत्वमे
व नास्ति कुतः करणत्वं। अत एव व्यापकपालादेर्यदंडप्रतिबंधकत्वेन हेतुत्वापत्तिः तस्मात् अनुमितिप्रतिबंधकत्वेनैव करणत्वमित्याहुः॥

ति। लिंगं अनुमितिकरणमिति। अनुमितौ परामर्शो व्यापारो न हेतुरपि तु लिंगपरामर्शः। तथा च विशिष्टस्य कारणताग्रहे विशे
षणस्यापि कारणताग्रहात्। प्राचां मते करणं लिंगस्य लिंगपरामर्शस्य वा हेतुत्वे तत्र विनिगमनाविरहेण उभयोर्हेतुतासिद्धौ तत्र पा२
च व्यापाराभावीन्न परामर्शस्य करणता किंतु लिंगस्यैवेत्याशयः। लिंगस्य तदानीमभावादिति। तस्य परामर्शरूपव्यापारसंबंधेन

लिंगं अनुमितिकरणं वदंति। तद्दूषयति। व्याप्यत्वेन ज्ञायमानमिति। लिंगस्यानुमितिकरणत्वे युक्तिमाह। अनागतेति दि१
। यद्यनुमितौ लिंगं करणं स्यात् तदा ऽनागते च विनष्टे च वा लिंगेनानुमितिर्न स्यात्। अनुमितिकरणसत्तदानीमभावा लिंगस्य २
प३ दिति। व्यापारस्येति। व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतावैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनुमितौ जनकं। तच्च व्याप्यपक्षधर्मताज्ञानं प व
व्याप्यपक्षधर्मताधीः परामर्श उच्यते क्षो व्याप्यवानिति ज्ञानं वा॥

पं३ तदानीं लिंगस्यैवेति वाच्यं। अतीतादिलिंगस्य परामर्शो जनकः तथा परामर्शस्य तत्र व्यापारत्वासंभवात्। इदमुपलक्षणं। लिं
गस्य हेतुत्वे चैत्रीयपरामर्शविषयलिंगान्मैत्रस्यानुमितिप्रसंगः। न च स्वरूपसत्वा विशेषे तु गौरवं मन्मतेनुसामानाधिकरण्य
पक्षसत्ता हेतुमत्त्वे नैवाति प्रसंगाभावात्। न स्वरूपसत्त्वानिवेशनमिति लाघवमिति पिवो ध्य१ न च व्याप्यस्य पक्षेण सह

॥ वैशिष्ट्यज्ञानं च॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२॥ ननुपरस्परंव्यभिचारइत्यतआह।अनुमितित्वेति।कार्यतावच्छेदकस्यपरस्परं(वि)अनुमितित्वव्याप्यत्वान्नव्यभिचारइ
तिभावः।पक्षविशेष्यकत्वमेवमवत्रानुमितौनियामकमितिनवीनमतमाह।द्विधाइत्यादीति।कारणतावच्छेदकंचपराम
र्शद्वयसाधारणं।व्याप्यपक्षोभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वमतोनव्यभिचारः।द्विविधयोरपिपरामर्शयोःस्वस्वा
व्यवहितोत्तरानुमितिंप्रतितथाद्रष्टव्यंहेतुत्वमित्यपिकेचित्।वस्तुतोनुभवानुरोधात्पक्षविशेष्यकपरामर्शस्यैवहेतुत्वंतु

।अनुमितिस्तुपक्षेव्याप्यइतिज्ञानात्पक्षःसाध्यइत्याकारिकापक्षोव्याप्यवानितिज्ञानात्पक्षःसाध्यवानित्या
कारिकाद्विविधाऽपिपरामर्शात्पक्षःसाध्यवानित्येवानुमितिरित्यर्थः।ननुवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंविना
पियत्रपर्वतोधूमवानितिप्रत्यक्षंततोधूमोवह्निव्याप्यइतिस्मरणं।तत्रज्ञानद्वयादनुमितिदर्शनात्।व्याप्तिविशि
ष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानंनसर्वत्रकारणं।किंतुव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेनकारणत्वं॥

।अतएववह्निव्याप्यधूमवांश्चायमित्याकारकःपक्षविशेष्यकएवोपनयःसर्वसंमतइतिप्राचीनमीमांसकःशंकते॥
नन्वितिज्ञानंविनापीत्यस्यानुमितिर्दर्शनादित्यनेनान्वयः।ज्ञानद्वयादेवज्ञानद्वयादपि।विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमिति
भावप्रधानोनिर्देशः।सर्वत्रनकारणमिति।अनुमितित्वावच्छिन्नंप्रतिनकारणतावच्छेदकमित्यर्थः॥ ॥ ॥ ।३॥

आवश्यकत्वादिति।व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वस्योभयमतसिद्धनियतपूर्ववर्तितावच्छेदकत्वात्कॢप्तत्वादि
त्यर्थः।ननुज्ञानद्वयस्थलेऽपिविशिष्टज्ञानंकल्पनीयमतोनव्यभिचारइत्यतआह।विशिष्टज्ञानेति।व्याप्यतावच्छेदकेति
।अयमालोकोधूमोवेतिसंदेहदशायांव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयाभावेपीत्यर्थः।वह्निव्याप्यवानितीति।वह्न्याभाववद्वृ

॥आवश्यकत्वात्।विशिष्टज्ञानकल्पनेगौरवादितिचेन्न।व्याप्यतावच्छेदकाज्ञानेऽपिवह्निव्याप्यवानिति
ज्ञानादनुमित्युत्पत्तेः।लाघवाच्चव्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेनहेतुत्वं॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्तिमानित्यर्थः।ननुधूमसमानाधिकरणेत्यादिरूपव्याप्तिविशिष्टवानित्यर्थः।तत्रहेतुतावच्छेदकमाननैयत्यात्।अनु
मितित्वमनेरिति।तथाचव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानसत्त्वेव्यभिचारोन्नतेनरूपेणहेतुत्वमितिभावः।ननुतत्र
फलबलाद्व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकंज्ञानंकल्पनीयमतोनव्यभिचारइत्यतआह।लाघवाच्चेति।व्याप्यतावच्छेदकप्रका
रकत्वापेक्षयाव्याप्तिप्रकारकत्वस्यलघुत्वादित्यर्थः॥ ॥ ॥ ॥ ॥२०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्वितकरणेमु

॥३॥

कल्पना

नन्वक्तत्वावच्छेदकलाद्यघटितव्याप्तिपूर्वोक्तलाद्यवमेवमीमांसकनां मूलयुक्तिर्भविष्यतीत्यत आह। किंचेति। न
च गुरुभूमारणामिति। अत्र शान्तघापहृस्य वर्तमानेनेपाः अभिधानात्कालेन य[redacted]दोषः। व्याप्तिप्रकारकेज्ञानं तरीयताद्य्गज हमाद्य२
मितिं स्वतंत्रकारणमित्यनेनान्वयिपि इत्युच्यत इ ति इ त्यं च न तत्पुरुषीयत्वं। नि वेश्य ते चैत्रस्य व्याप्ति

न२

किंच। धूमवान्पर्वत इति ज्ञानादनुमित्यापत्तिं व्याप्यतावच्छेदकीभूतधूमत्वप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानस्य
सत्वात्। न च गुरुभूमारणाव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मतानैसहेतुत्वमाच्यं। चैत्रस्य व्याप्तिग्रहे मैत्रस्य प
क्षधर्मताज्ञानादनुमितिः स्यात्। यदि तु तत्पुरुषीयगुरुभूमारणव्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वं तत्पुरुषीयप२
ते३ तत्पुरुषीयानुमितौ हेतुरित्युच्यते तदा ऽनंतकार्यकारणभावः। मन्मते तु समवायसंबंधेन व्याप्तिप्रकारकपक्ष
२तिज्ञनप धर्मताज्ञानं समवायसंबंधेनानुमितीत्यनेनानंतकार्यकारणभावः। यदि व्याप्तिप्रकारकज्ञानं पक्षधर्म
धर्मताज्ञानं च स्वतंत्रकारणमित्युच्यते। तदा कार्यकारणभावद्वयं ॥२०॥ ॥ ॥ ॥

महकालेतद्धूर्न्येमैत्रस्यानुमित्यापत्तेरभावान्मैत्रात्मनि स्वतंत्रहेतुभूतव्याप्तिज्ञानाभावादिति न गौरवमिति भावः

कले२

ननु व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन पक्षधर्मताविषयकव्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वेन वा हेतुत्वे तत्र विनिगम[redacted]
मनाविरहेण हेतुताद्वयं तत्वापीसतत्त्वआह। वह्निव्याप्य इति। अनुमितिः स्यादिति। न्यानयेत्तु व्याप्तिप्रकारतानिरूपित
हेतुप्रकारतानिरूपितपक्षविशेष्यताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वस्य विवक्षितत्वेन तादृशज्ञानान्न वा धूमो वह्निव्याप्यो धू
मवान्पर्वत इति ज्ञानादनुमित्यापत्तिस्तत्र व्याप्तिप्रकारतानिरूपितधूमप्रकारतायाः पर्वतविशेष्यतानिरूपितप्रकार
तानात्मकत्वादिति भावः। ननु ज्ञानद्वयस्थले विशिष्टज्ञानकल्पने गौरवं न्यायमतेऽपि भविष्यतीत्यत आह।

॥वह्निव्याप्यो धूमः आलोकवान्पर्वत इति ज्ञानादनुमिति स्यादिति इत्थं च यत्र ज्ञानद्वयं तत्रापि विशिष्टज्ञानं कल्प वि१
नीयं। फलमुखगौरवस्यादोषत्वादिति॥ ॥ ॥ ॥

इत्थं चेति। फलमुखगौरवस्येति। फलं कार्यकारणभावग्रहः। तन्मुखं तदधीनं गौरवज्ञानमित्यर्थः। विशिष्टज्ञानत्वा
वच्छेदेन कारणत्वग्रहे विशिष्टज्ञानत्वधर्मिकगौरवनिश्चयो विरोधी वाच्यः। तत्र गौरवं प्रमाणांतरासिद्धत्तत्तरस्तु
मितत्पूर्ववर्ति स्वाश्रयकत्वमेव तत्र गौरवनिश्चयो विशिष्टज्ञानत्वेन कारणत्वनिश्चयाधीनं स्वघटकी
भूतत्तदनुमितत्पूर्ववर्तिस्वाश्रयनिर्णयं विनानसंभवतीति कार्यकारणभावनिर्णयात्पूर्वं गौरवनिर्णयाभावा

त्तदा गौरवं वैशिष्ट्यमिति भावः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्वेपरामर्शलक्षणानंतरंव्याप्तिनिरूपणेसंगतिमुपोद्घातंनिरूपयति।व्याप्योनामेतितत्रेति।घटकत्वंसम्पर्यः॥अव्या

॥व्याप्योनामव्याप्त्याश्रयः।तत्रव्याप्तिःकेसतआह।व्याप्तिरित्यादि।साध्येति।वह्निमान्धूमादित्यादौसाध्यंवह्निःसा
ध्यवान्महानसादिः।तदन्योजलहृदादिः।तद्वृत्तित्वंधूमस्येतिलक्षणसमन्वयः।धूमवान्वह्नेरित्यादौसाध्यवदन्य
स्मिन्नयःपिण्डादौवह्नेःसत्वान्नातिव्याप्तिः।अत्रयेनसंबंधेनसाध्यंतेनैवसंबंधेनसाध्यवान्बोध्यः।अन्यथासमवाय
संबंधेनवह्निमान्वह्न्यवयवःतदन्योमहानसादिःतत्रधूमस्यविद्यमानत्वादव्याप्तिप्रसंगात्।साध्यवदन्यश्चसाध्य
वत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदवान्बोध्यः।तेनयत्किंचिद्वह्निमतोमहानसादेर्भिन्नेपर्वतादौधूमस्यसत्वेपिनक्ष
तिः।येनसंबंधेनहेतुतातेनैवसंबंधेनसाध्यवदन्यावृत्तित्वंबोध्यंतेनसाध्यवदन्यस्मिन्धूमावयवेधूमस्यसमवाय
संबंधेनसत्वेपिनक्षतिः।साध्यवदन्यावृत्तित्वंचसा॥

प्तिप्रसंगादिति।अव्याप्तमभिधानमिदंयेनकेनचित्संबंधेनसाध्यवत्वविवक्षणाभिप्रायेण।यदिचसंबंधसामान्येनसाध्यवत्वं
॥ ॥ ॥ ॥ विवक्ष्यतेतदाधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिर्बोध्या॥

अवृत्तित्वंनास्तीति।विशिष्याधेयतायाःअनतिरिक्तत्वादितिभावः।फलितार्थइत्ति।अथ्यापत्तन्निष्ठाधिकरणतानिरूपकता
वच्छेदकस्यैवतन्निरूपिताधेयतावच्छेदकत्वनियमेनविशिष्यसत्तात्वस्यगुणाधेयतानवच्छेदकत्वात्।अव्याप्तिरितिभावः।अथवे

॥साध्यवदन्यवृत्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः।तेनधूमवान्वह्नेरित्यत्रसाध्यवदन्यहृदादिवृत्तित्वाभावेपिनाति
[redacted] व्याप्तिः।अत्रयद्यपिद्रव्यंगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्वादित्यादौविशिष्टसत्तायांशुद्धसत्तायाश्चै
क्यात्साध्यवदन्यस्मिन्गुणादौवृत्तित्वंनास्ति।तथापिहेतुतावच्छेदकरूपेणावृत्तित्वंवाच्यंहेतुतावच्छेदकं
वृत्तितानवच्छेदकमितिफलितोर्थः।ननुकेवलान्वयिनिज्ञेयत्वादौ साध्यवदन्यस्याप्रसिद्धत्वादव्याप्तिः॥
इदंचाव्याप्त्य...दित्या

साद्विलक्षणमवतारयितुमत्रलक्षणेदोषमाह।नन्विति।ननुकेवलान्वयित्वज्ञानकालेपक्षसत्वाघटकसंशयाभावा
न्नैवानुमितिः।तच्छून्यकालेतुभ्रमात्मकव्याप्तिज्ञानादनुमितिर्भवत्येवेत्यतआह॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अ॰मु॰दि॰

५ किंचेति। इत्याद्यविसादिनासंयोगेनहेतुनापांगुणवान्घटादित्यादेः।संग्रहः।ननुस्वाधिकरणावृत्तिसाध्यवदन्योन्या
भावकत्वंलक्षणार्थस्तथाचनेयमव्याप्तिरितिचेन्न।वह्निमान्धूमादित्यादौधूमाधिकरणेवह्निमदन्योन्याभावस्यका
लिकसंबंधेनवृत्तेरव्याप्त्यापत्तेः।साध्यवत्ताग्रहविरोधिनानियामकसंबंधेनावृत्तित्वस्यावश्यंविवक्षणीयत्वात्यास
मीभाववान्ज्ञानसमवायादित्यादावव्याप्तेः।ज्ञानसमवायाधिकरणेसाध्यवत्ताग्रहविरोधिनानियामकसमवायेनवृत्ते

।किंचसत्तावान्जातेरित्यादौसाध्यवदन्यस्मिन्सामान्यादौहेतुतावच्छेदकसंबंधेनसमवायेनवृत्तेरप्रसिद्धत्वादव्या
प्तिरतआह।।

खसिद्धेः।नचसत्तावान्जातेरित्यादौस्वाधिकरणेसामान्यादिव्याप्तिज्ञानंकारणं।सत्ताभाववान्ज्ञानसमवायादित्यादौतुसाध्यवद
न्येन्यादिव्याप्तिज्ञानंकारणमितिवाच्यं।तथापिसंयोगसंबंधावच्छिन्नघटाभावेसाध्येविषयितयाहेतौघटेलक्षणाद्व
यस्याप्यव्याप्तेः।तत्रविषयितयाहेत्वधिकरणेज्ञानेसाध्यवत्ताग्रहविरोधितानियामकसंयोगेनतयाभूतत्संयोगे
नघटाधिकरणेहेतुतावच्छेदकविषयितयाचवृत्तेरप्रसिद्धेः।। छ।। छ।। छ।। छ।। छ।। छ।। छ।। छ।।छ।। राम॰

५

नन्वतिरिक्तोभयाभावेमानाभावइत्यतआह।एकसत्वेपीति।इदंमुपलक्षणं।विशिष्टाभावमादायाव्याप्तिरित्यपिबोध्यं।
ननुवैशिष्ट्यव्यासज्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनाभावविशेषणान्नाव्याप्तिरित्यतआह।गुणवानिति।

।।अथवेति।हेतुमत्तिनिष्ठावृत्तिर्यस्यसतथाविरहोभावइततथाचहेत्वधिकरणवृत्तिर्योभावस्तत्प्रतियोगिनासा
ध्येनसहहेतोःसामानाधिकरण्यंव्याप्तिः।अत्रयद्यपिवह्निमान्धूमादित्यादौहेत्वधिकरणवृत्तिघटादिस्वभा
वप्रतियोगित्वंतत्तद्घटादेरस्तीतिसव्याप्तिः।नचसमानाधिकरणावह्निधूमयोरेवव्याप्तिरितिवाच्यंतत्तद्घटस्य
भयाभावसत्वादेकसत्वेपिद्वयंनास्तीतिप्रतीतेः।गुणवान्द्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिश्च।तथापिसाध्यतावच्छेद
कप्रतियोगिकव्याप्यजातयस्तासांचगुणत्वादिरूपाणांनीलघटादिवृत्तिसभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमस्तीत्यव्या
प्तिरितिचेन्न।तानवच्छेदकमितिवाच्यं।ननुरूपत्वव्याप्यजातिनिम सान्यपृथिवीत्वादिसत्त्रसाध्यतावच्छेदिका
रूपेत्वं।।

अत्रहेतोरेकव्यक्तितयासमानाधिकरणयोरेवव्याप्तिरित्यत्तावृपिननिस्तारइतिभावः।रात्रिरूपवानेत्तरसादित्यादौल
क्षणासत्वादसंभवासंभवादाह।अव्याप्तिरिति।। ।।इतिवाव्यमिति।गुणत्वस्पर्शद्रव्यत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगि
तानवच्छेदकत्वान्नाव्याप्तिरितिभावः।।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परंपरया स्वाश्रयसमवायेन। तथा चोक्तपरंपरयायद्वच्छेदकं तत्त्वत्वस्य जातित्वे सत्त्वेन्नाव्याप्तिरिति भावः॥ न द्रव्यधर्मा वृछि न्नाभावः। उक्तपरंपरयारूपत्वव्याजातित्वावच्छिन्नस्य समवायेनाभावः। नास्तीत्यत्रापि च पिन्याप्तिस्समुपजायते। मनोत्तरमाह। साध्यादीति। न्यायादिना साधनपरिग्रहः। व्याप्तिभेदादिति। व्याप्तिज्ञानस्य कारणताभेदादित्यर्थः पूर्वोक्तरीत्यानिर्वा

॥ तत्र परंपरयारूपत्वव्याप्यजातित्वस्यैव साध्यतावच्छेदकत्वात्। तामाहृत्य तादृशधर्मावच्छिन्नाभावः क्वापि पृथिव्यामस्ति रूपत्वव्याप्यजातिमान्नास्तीति व्याप्तेः। साध्यादिभेदेन व्याप्तिभेदात् तादृशस्थले साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकं प्रतियोगितावच्छेदकत्वान्वच्छेदकमित्येवं तत्स्वाघटकमित्यपि यदि। हेत्वधिकरणकरणं हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणं वाच्यं॥

हेतुत्र साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मिकप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वं नोचितं। कारणतावच्छेदकगौरवात्। न च पूर्वोक्तरीत्या जातिमानित्येवानुमितिः स्यान्न तु जातिमत्त्वानि साकारिकेति वाच्यं। पृथिवीत्वादिहेतुके जातिमानित्येवानुमित्याकारो जातिमत्त्वानि साकारकत्वंत्वाद्धि कित्वहेतुकस्य सद्दोषादित्यपि वदंति भामस्वरसः
सूचितः॥ ॥ ॥

अभुद्धसत्तासामानाधिकरण्येति। न च विशिष्टनिरूपिता अधिकरणतायां हेतुतावच्छेदकसंबंधत्वेकपंतेन संबंधेन सत्ताधिकरणं गुणः समवायस्य तथात्वे तु द्रव्यत्वेसाध्ये विशिष्टसत्ताव्यभिचारित्वात्तत्राप्यास्य भिधानमसंगतमिति वाच्यं।

॥ तेन द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्वादित्यादौ शुद्धसत्ता॰॰नाधिकरणगुणादिनिष्ठाभावप्रतियोगित्वेपि द्रव्यत्वस्य नाव्याप्तिः हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेत्वधिकरणं वोध्यं तेन समवायसंबंधेन धूमाधिकरणत्वद्रव्यपवनिष्ठाभावप्रतियोगित्वेपि वह्नेर्नाव्याप्तिः अभावश्च प्रतियोगिव्यधिकरणो वोध्यः तेन कपिसंयोगी एतद्वृक्षत्वादित्यत्र मूलावच्छेदेन एतद्वृक्षवृत्तिकपिसंयोगाभावप्रतियोगित्वेपि संयोगस्य॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कौ॰षि॰

साध्याभाववद्वृत्तितावच्छेदके हेतुतावच्छेदकत्वस्यैव व्यभिचारपदार्थतया शुद्धसमवायसंबंधस्य हेतुतावच्छेदकसंबंधत्वेपि विशिष्टसत्वस्य हेतौ व्यभिचारित्वाभावात्॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरीमु०
७

नाव्याप्तिरिति न च हेतुतावच्छेदकविशिष्टसात्तात्वविशिष्टसपक्षतायामधिकरणत्वस्य गुणोस्सत्वादेवं विवक्षणेपि कथमव्या
प्तिपरिहार इति वाच्यं हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपिताधिकरणत्वस्य विवक्षितत्वाद्विशिष्टसत्तात्वस्य गुणनिष्ठाधिकरणा

॥ नाव्याप्तिः न च प्रतियोगिव्यधिकरणत्वं यदि प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वं तदा तथैवाव्याप्तिः प्रतियोगिनः कपिसं
योगस्यानधिकरणे गुणादौ वर्त्तते यो ▬ भावस्तस्यैव वृक्षमूलावच्छेदेन सत्वात् । यदि प्रतियोग्यधिकरणावृत्तित्वं
तदा संयोगसत्वादित्याशङ्कावृत्तिव्याप्तिः । स० ताधिकरणादौ यः संयोगाभावस्तस्य प्रतियोग्यधिकरणावृत्तित्वा
च्च । केवलाधिकरणे प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वविशिष्टस्य ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
णागर

तानिरूपितावैयत्तानवच्छेदकतया तदवच्छिन्ननिरूपिताधिकरणत्वस्य गुणे ऽभावादिति । तथैवात्वस्यैवात्तस्यैवत्वस्य
ति । अधिकरणभेदेनाभावभेदानभ्युपगमादिति भावः । प्रतियोग्यधिकरणावृत्तित्वं । प्रतियोग्यधिकरणवृत्तिभिन्नत्वं ॥ त्वादिति

रामं०
७

विवक्षितत्वादिति । प्रतियोगिव्यधिकरणपदेन विवक्षितत्वादित्यर्थः । नन्वेवं हेतुसमानाधिकरणे सत्त्वैव्यर्थ्यं सत्तावान्जाते
रित्यादौ सत्ताद्यभावस्य निरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरण्याभावाद्व्याप्तिविरहादत आह । स्वप्रतियोग्यनधिकरणेति । नि
ष्कर्ष इति । प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभावांतनिष्कर्ष इत्यर्थः । तथा च हेतुसमानाधिकरणत्वविशेष

॥ विवक्षितत्वात् । स्वप्रतियोग्यनधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभाव इति निष्कर्षः । प्रतियोग्यनधिकरणं च प्रतियोगि
तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणं बोध्यं तेन विशिष्टसत्तावान्जातेरित्यादौ जात्यधिकरणगुणादौ विशिष्टसत्ताभाव
प्रतियोगिसत्ताधिकरणत्वेपि ॥ ॥ ॥

णावत्वादिवत्वादृशप्रतियोगिवैयधिकरण्यलाभान्नवैयर्थ्यमिति भावः । सत्ताधिकरणत्वेपीति । तथा च विशिष्टसत्ताभा
वेन प्रतियोगिव्यधिकरणः स्वभावात्तत्प्रतियोगितायाश्चानवच्छेदकमेव विशिष्टसत्तात्वमिति व्याप्तिरिति भावः ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरामु०

८

न्ध्याप्तिः। नातिव्याप्तिः रावभ्येपि। ननु प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनैव प्रतियोग्यनधिकरणत्वम् च्यत्तोत्तावत्तापि ज्ञानवा
न्सत्वादिसादावनतिप्रसंगादिसत्तेन्याप्तुः। इत्यपि चेति। साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वं विवक्षणीये
सर्थः। वह्निविरहाभावप्रतियोगितावच्छेदकसमवायेन प्रतियोग्यधिकरणत्वाद्दृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकं त्वाद्दि

॥नक्षतिः। स्वत्वपक्षसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वं बोध्यं तेन ज्ञानवासत्वादिसाध्ये सत्ताधिकरण
घटादेर्विषयत्वासंज्ञानाधिकरणत्वेपि न क्षतिः। इत्यं च वह्निमान्धूमादित्यादौ धूमाधिकरणे समवायेन वह्निविरहेपि न
क्षतिः। ननु प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्यचिदनधिकरणत्वं तत्सामान्यस्य॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
बंधेन २

क्तिलस्याव्याप्तिः। साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वेनाग्रिमप्रतियोगिताविशेषणेन तु संबंधद्वयप्रवेशेन गौरवमित्तिभावः।
नक्षतिः। नाव्याप्तिः। समवायेन वह्न्यभावस्य साध्यतावच्छेदकसंयोगेन प्रतियोग्यनधिकरणाद्वे त्वधिकरणावृत्तित्वाभावा
च्चेति तत्सामान्यस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यस्य॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ ॥ रामं०

८

यत्किंचिदिति। यत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकं तदवच्छिन्नसामान्यस्यैवेत्यर्थः। पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टेनापूर्वक्षणावृत्ति
त्वविशिष्टस्य च स्वघटाभावादेः यो भावस्तदात्मके स्पर्धः। घटाभावाद्यधिकरणे पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टघटाभावादेर
भावस्योत्तरक्षणावच्छेदेन सत्वादितिभावः। न च पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टस्य घटाभावादेरभावः स्वाभावस्य प्रतियोगिन

॥यत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं वा विवक्षितं। आद्ये। कपिसंयोगी एतद्वृक्षत्वादित्यत्राव्याप्तिः।
कपिसंयोगाभावस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नो व्याप्तिकपिसंयोगो भवति। तदनधिकरणं चैतद्वृक्षत्वं वृत्तिर्हि।
तीयेतु। प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धिः सर्वस्यैवाभावस्य पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टस्वाभावात्मकप्रतियोगिस
मानाधिकरणत्वात्। न च वह्निमान्धूमादित्यादौ घटाभावादेः पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टस्वाभावात्मकप्रतियोग्यधि
करणत्वं स्यघपिपर्वतादेस्तथापि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वमस्त्येव कथं प्रतियोगिव्यधिक
रणाप्रसिद्धिरितिवाच्यं। घटाभावे योवह्न्यभावस्तस्य॥
घटाभावादेरित्तिवाच्यं। पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टस्य घटाभावादेर्यो भावस्तस्याभावस्य पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टघटाभाव
रूपस्य घटाभावान्नितिरेकित्तयाविशिष्टघटाभावप्रतियोगिनस्तस्य शुद्धघटाभावप्रतियोगित्वात्तथा च प्रतियोगिव्य
धिकरणाभावाप्रसिद्ध्यासंभवइतिभावः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरीमु॰
६

घटाभावश्चात्मकत्वयेनि। अभावाधिकरणकाभावस्याधिकरणानतिरिक्तत्वादिति भावः॥ इत्यादाविसादिना अभावसाधकस

व्य२

॥घटाभावात्मकत्वया घटाभावस्यवृत्तिरपिप्रतियोगीतद्धिकरणांचपर्वतादीति क्रमेण प्रतियोगिव्यधिकरणस्याप्र
सिद्धत्वात्। यदि घटाभावादौ वह्न्यभावादिभिर्भिन्नत्वस्फुटं तेन तथापि धूमाभावे वह्न्यभावादि सादौ व व्याप्तिः। तत्रसा
ध्यतावच्छेदकसंबंधः स्वरूपसंबंधः तेन संबंधेन सर्वस्यैव अभावस्य पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टस्वाभावात्मकप्र
तियोग्यधिकरणत्वं हेत्वधिकरणस्येति॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

वान२

द्विलुमात्रपरिग्रहः स्वरूपसंबंध इति। अभावीयविशेषणोत्तरमर्थः पूर्वक्षणावृत्तित्वविशिष्टस्वाभावेति। पूर्वक्षणावृत्तित्वविशि
ष्टस्य तस्य घटाभावादिरितरभावात्मके स्पर्शः। साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वविवक्षणे रामः०
६

प्राचांमते तद्रूपसंयोगसामान्याभावानंगीकारादाह कपीति घटाभावीयपत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकघटत्वावच्छिन्ना
नधिकरणत्वस्यहेत्वधिकरणेसंभवान्न प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धिनिबंधना व्याप्तिः संभवतीति भावः॥ घट
त्वहेतुकेयत्किंचितियोगितावच्छेदकगुणसामान्याभावत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वस्य हेत्वधिकरणघटादेनेसंभव

॥तृतीयेतु कपिसंयोगाभाववानात्मत्वादित्यादौ न व्याप्तिः। तत्रात्मवृत्तिकपिसंयोगाभावाभावः कपिसंयोगस्त
स्यप्रतियोगितावच्छेदकं गुणसामान्याभावत्वमपि तदवच्छिन्नानधिकरणत्वं च हेत्वधिकरणस्यात्मनर्त्तीमेवं।
पादूरा१ पादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत्तस्तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वात्॥
पादूरा१
६

ति उत्पत्तिकाले घटे गुणसामान्याभावसत्त्वादतत्त्वात्मत्वपर्यन्तानुधावनं तृतीयविवक्षानुसारेण समावत्तायादृशे
ति। यादृश्याः याप्रतियोगितायाः अवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत्तस्तादृश्याः प्रतियोगितायाः अनाश्रय
मित्यर्थः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विवक्षितत्वात्। अप्रतियोगिपदेन विवक्षितत्वात्। कपिसंयोगाभाववानात्मत्वादित्यादौ गुणसामान्याभावत्वावच्छिन्नप्रति
योगिताया एव तादृशप्रतियोगितापदेनोपादानेतु शक्तत्वात्तदनवच्छेदकत्वस्य कपिसंयोगाभावे सत्त्वान्नाव्याप्तिरिति भावः।
अत्र च यद्धर्मविशिष्टानधिकरणत्वं हेत्वधिकरणत्वं स्यात्तद्धर्मभिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्य

म२

॥[redacted]॥ ननु कालो घटवान्कालपरिमाणादित्यत्र प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्धिः हेत्वधिकरणस्य महा
कालस्य जगदाधारतया सर्वेषां भावानां साध्यतावच्छेदकसंबंधेन कालिकविशेषणतया प्रतियोग्यधिकरणत्वा
त्। अत्र केचित् महाकालभेदविशिष्टघटाभावस्तत्र प्रतियोगिव्यधिकरणो महाकालस्य घटाधारत्वेऽपि महाकालभ
देविशिष्टघटानाधारत्वात्॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वलघोनिर्दिष्टस्य संभवेऽपि यथासंनिविष्टेनैवेष्टार्थ्यमिति बोध्यं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणाद्धा
वृत्तिसामानाधिकरण्य विवक्षणेऽव्याप्तिः कालेन न्विति महाकालभेदविशिष्टघटाभाव इति। अभावीयकालिक
विशेषणताघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेन महाकालभेदविशिष्टस्य घटस्याभाव इत्यर्थः॥ ॥ छ॥ छ॥ राम० १०

महाकालभेदाभावादिति। अभावीयविशेषणतासंबंधेन महाकालभेदाभावादित्यर्थः सामानाधिकरण्यघटकीभूतविशेष
णाविशेष्यसंबंधाप्राय त्रविशेषणविशेष्योभयत्र वत्वेन तत्रैव विशिष्टाधिकरणत्वोपगमादिति भावः। ननु महाकालमात्र

महाकाले महाकालभेदाभावात् ... तत्र तत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणीभूतहेत्वधि
करणावृत्त्यभावप्रतियोगितासामान्ये यत्संबंधावच्छिन्नत्वं यद्धर्मावच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेन संबंधेन तद्धर्मावच्छिन्न
स्याभाव हेतु व्यापकत्वं तयोः। व्यापकसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः। इत्येव कालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ संयोगसं
बंधेन घटाभावप्रतियोगिनो घटस्यानधिकरणो हेत्वधिकरणो महाकाले वर्तमानः स एव संयोगेन घटाभावस्तत्प्र
तियोगितायां कालिकसंबंधाव...च्छिन्नत्वघटत्वावच्छिन्नत्वोभयाभावसत्त्वान्नाव्याप्तिः। न तु प्रमेयवह्निमा
न्धूमादित्यादौ प्रमेयवह्नित्वावच्छिन्नत्वं अप्रसिद्धं गुरुभावाप्रसिद्धेः। तद्धर्मस्यानवच्छेदकत्वादिति चेत्। न। कपिसंयोगीवादि
मा भासीत्यत्र नीलाकं वृषीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिता। विषयीकरणे गुरुधर्मस्याप्यवच्छेदकत्वस्वीकारात् इति सं

वृत्तिविशेषणताविशेषेण सामान्यं महाकालान्यत्वविशिष्टघटाभावोऽपि च प्रतियोगिव्यधिकरणस्तत्रैतेन संबंधेन महा राम
॥कालान्यत्ववि॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मु०दि०दि०

१२ विशिष्टघटाभावोपि न प्रतियोगिव्यधिकरणस्तत्र तेन संबंधेन महाकालाभाववविशिष्टघटाधिकरणत्वप्रसिद्धेरतन्त्र-
ह। नन्वेवं तर्हि अत्र प्रतियोग्यनधिकरणत्वं हेत्वधिकरणवृत्त्यभावीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता
नवच्छेदकत्वघटितलक्षणाकरणेऽपि कालो घटवान्‌ इत्यादौ अव्याप्तिस्तदवस्थैव। साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाना
दृशप्रतियोगिताया अप्रसिद्धेः। तत्प्रतियोगिताधर्मिको भयाभाववत्पर्यन्तानुधावनेन। समवायेन घटाभावप्रतियोगिता
यां घटत्वावच्छिन्नत्वसत्त्वात्‌ संयोगेन घटाभावप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंयोगावच्छिन्नत्वसत्त्वाद् उभयाभा
वस्य धूमादि त्यादौ अव्याप्तिवारणाय तत्संबंधावच्छिन्नत्वयद्धर्मावच्छिन्नत्वोभयनिवेशः। संयोगेन घटाभावप्रतियोगितायां
॥श्री॥ धूमाभावावच्छिन्नत्वघटितोभयाभाववत्त्वात्‌ इति व्याप्तिवारणाय सामान्यमिति। अप्रसिद्धेः दूरे इति। तथा च व्याप्तिरिति
भावः। यदि चैवं कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादेः कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिताकाभाव एव विषयो न तु कंबुग्रीवादिमत्त्वेन
प्रतियोगितावच्छेदकत्वमपीत्युच्यते। तदा पक्षे चिह्निदूरवत्पि कंबुग्रीवादिमान्नास्तीतिवाक्यस्य प्रामाण्यापत्तिरि
ति हृदि निधायाह। संक्षेपइति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ११

मूलेपक्षतानिरूपणेऽसंगतेरप्रदर्शनात्तां प्रदर्श[redacted]यति। पक्षवृत्तित्वमित्यत्रे
ति तथा च प्रकृतस्य परामर्शस्य हेतुकत्वयापि सधर्मत्वमपि प्रकृतेतररूपपारकरूपो हेतुस्ते संगत्यापक्षतानिरूपणं। व्याप्तिनिरू
पितो लैक कार्यकारित्वमेव संगतिरितिबोध्यं। मूले पक्षतालक्षणस्य पक्षार्थं तत्त्यानुक्तेः पक्षतालक्षणं स्वातंत्र्येण दर्शय

पक्षवृत्तित्वमित्यत्र पक्षत्वं किं तत्राह। सिषाधयिषेति। सिषाधयिषाविरहविशिष्टयाः सिद्धेरभावः पक्षतातद्वान्पक्षः
सर्वः। सिषाधयिषामात्रं न पक्षता। विनापि सिषाधयिषां घनगर्जितेन मेघानुमानात्‌। अतस्तदवसाध्यसंदेहोपि न प
क्षता। विनापि संदेहं तदनुमानात्‌। सिद्धौ सत्यामपि सिषाधयिषासत्त्वेनुमितिर्भवत्येवात्ततः सिषाधयिषाविरहविशि
ष्टत्वं सिद्धेर्विशेषणं तथा च यत्र सिद्धिर्नास्ति ॥

न्मूलार्थमाह। सिषाधयिषाविरहेति। घनगर्जितमेघानुमितिस्थले व्याप्यपक्षत्वासिषाधयिषामात्रस्य पक्षत्वं निषेध
यति। सिषाधयिषामात्रं नेति मेघानुमानात्‌। मेघानुमितेः। अतस्तदवस्यमाणदूषणाद्व्या सिषाधयिषाविरहरूपविशे
षणस्य प्रयोजनमाह। सिद्धौ सत्यामिति अतरितितत्रानुमितिर्निविरहरूपपक्षतासंपन्नमित्यर्थः। छ॥ छ॥ छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरिमु०

१२

तत्रसिषाधयिषासत्सामसत्सामपीति। सत्सामुभयाभावप्रयुक्तस्यासत्सांविशेष्याभावमात्रप्रयुक्तस्योक्तविशिष्टाभाव स्यासत्वादितिभावः। सिद्धेरसत्सामसत्सांचेति। सत्सांविशेषणाभावमात्रप्रयुक्तस्यासत्सांतूभयाभावप्रयुक्तस्यविशिष्टाभा वसत्वादितिभावः। सिद्धेःसत्वादिति। सिद्धेःसत्वेनतरभावरूपपसताया‌ःअभावादितिभावःसिषाधयिषाविरहवैशिष्ट्यंचसि

म१

।तत्रसिषाधयिषासत्सामसत्सामपिपसता। यत्रसिषाधयिषास्तितत्रसिद्धेःसत्सांसत्सांचपसता। यत्रसिद्धिरस्तिसिषा धयिषाचनास्तितत्रेनपसता। सिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धेःसत्वात्। ननुयत्रपरामर्शानंतरंसिद्धिःततःसिषाधयिषा।
तत्र सिषाधयिषाकालेपरामर्शनाशान्नानुमितिः। यत्रसिद्धिपरामर्शसिषाधयिषाः

द्धेःएककालावच्छेदेनैकात्मवृत्तित्वंतेनसिषाधयिषाकालिनसिद्धेःकालिकसंबंधेनसिषाधयिषाविरहविशिष्टत्वेपिनक्षतिःप रामर्शरूपकारणसत्वेसिद्धिरूपविरोधिसत्वेपघनुमितेःस्यात्तदानस्याउत्तेजकत्वंवाच्यं। नैवेत्तत्संभवतीत्याशंकते। ननुयत्रेतिपरामर्शानंतरंपरामर्शोसतिद्वितीयक्षणेततः। सिद्ध्युसतिद्वितीयक्षणे॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ॥ दम०

१२

न

क्रमेण। अव्यवधानेनारावमत्रापीति। यत्रपरामर्शसिषाधयिषासिद्धयःक्रमेण। एवंसिद्धिसिषाधयिषापरामर्शाःतावंसि षाधयिषापरामर्शसिद्धयस्तत्रेसर्पः। सिद्धिकालेपरामर्शकालेचेति। सिद्धिपरामर्शोभयक्षणाइत्सर्पःकिंयमिति। कि मयमिसर्पःइतिप्रसक्षमिति। अनुमितिष्ठसानत्वविषयकमितिशेषः। प्रसक्षासत्तेःपूर्वमनुमित्याएसाधेनावीस्वी रेच्छासामग्र्याप्रतिबंधात्प्रसक्षमेवनस्यादिति। यादृशयादृशेत्वादि। घटानुमितिर्जायतामितीच्छासत्वेपर्वतोवह्निमा

।त्क्रमेणभवंति।तत्रसिषाधयिषाकालेसिद्धेर्नाशात्प्रतिबंधकाभावादेवानुमितिः। यत्रसिषाधयिषासिद्धिपरामर्शास्त त्रपरामर्शकालेसिषाधयिषैवनास्ति। एवंत्रयंत्रापि। सिद्धिकालेपरामर्शकालेचनसिषाधयिषायोग्यविभुविशेषगु णानांयौगपद्यनिषेधात्।तत्क्ष्य। सिषाधयिषाविरहविशिष्टत्वंसिद्धौविशेषणमिति चेत्तन। यत्रवह्निव्याप्यधूम वान् पर्वतोवह्निमानितिप्रसक्षसंस्मरणंवातत्रपसतासंपत्तयेत्तद्विशेषणस्यवैयर्थ्यकत्वादिति। अत्रेदंबोध्यं। यादृशसि षाधयिषासत्वेसिद्धिसत्वेपल्लिंगका नुमितिस्तादृश तादृशसिषाधयिषाविरहविशिष्टसिद्ध्यभावस्तल्लिंगकानुमि तौपसता। तेनसिद्धिपरामर्शसत्वेपतत्किंचिज्ज्ञानंजायतामितीच्छापाम यि॥ ७॥ ७॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ २५
मितिसिद्ध्यसत्वेपवृत्तोवह्निमानित्यनुमित्सुसेतेःपर्वतोवह्निमानितिसिसत्वेपितदिच्छावलात्तादृशानुमित्यापत्तिरतउक्तंसिद्धिसत्वइति। इदंचोत्तेजकेच्छाव्यक्तेःपरिचायकरूपंमुत्तेजकत्वंतुतत्तद्व्यक्तित्वेनैवेतिबोध्यं।तेन। तत्तदिच्छायाउत्तेजकत्वेनयत्किंचिदत्तज्ञा नमित्यस्मरणत्तदुत्तरकालानमित्यादिःयत्किंचित्ज्ञानस्यसर्वदासिद्धत्वेनतद्रूपणोच्छाविरहात्॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

ततःसिषाधयिषा ६

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नानुमितिरितिनानुमित्सापत्तिरित्यर्थः। तदिच्छायास्तद्व्यक्तित्वेनोत्तेजकत्वानुपगमादितिभावः। नचयल्लिंचित्तज्ञानंजायतां
इतिता दृशेच्छाकालेसिद्धिकालेप्यनुमितिर्भवत्येवेतिवाच्यं। अनुमितिसामग्रिसत्वेन्यात्मादिविषयकयत्किंचिन्मानसादिसादि
सामग्रीसत्वनियमेनयत्किंचिन्मानसाद्युत्पत्त्यातादृशेच्छाविषयसिद्धेःसत्वानुमित्सुसत्ताविरहापससंभवात्। ननुअनुमितित्वप्रका

॥नानुमितिः। वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतोवह्निमानितिपरामर्शसत्वेपरामर्शातिरिक्तज्ञानंजायतामितीच्छायांतुभवत्येव॥ ॥

रकेच्छात्वेनानुगतरूपेणोत्तेजकत्वंवाच्यं। तावतैवयत्किंचित्ज्ञानंजायतामितीच्छावारणासंभवान्नतु तत्तद्व्यक्तित्वेनउत्तेजकत्वं
गौरवादित्यतआह। वह्निव्याप्येति। परामर्शातिरिक्तंज्ञानमित्यस्यशाब्दसामग्र्यामसत्त्वात्। शाब्दसामग्रीसत्वेप्रत्यक्षबोधेनैवेच्छा
विषयसंभवात्प्रत्यक्षेवानुमितिरित्यनन्वयः। तथाच अनुमितित्वप्रकारकेच्छात्वेनोत्तेजकत्वेतत्रानुमितिर्नस्यादितिभावः। राम॰ १३

तल्लिंगकत्वप्रवेशस्यफलमाह। एवमित्यादिना। नानुमितिरिति। इच्छायास्तत्तद्व्यक्तित्वेनोत्तेजकत्वेयात्तदिच्छाव्यक्तेरनुत्तेजकत्वा
दितिभावः। इदंतुबोध्यं। पर्वतत्ववत्यनुमितिर्जायतामित्याद्यनुगतेच्छानांपर्वतत्वावच्छिन्नोद्देश्यकत्वप्रकारतानिरूपितवह्निवि
धेयकत्वप्रकारतयानानुमितिगोचरेच्छात्वेनानुगतरूपेणोत्तेजकत्वे। परामर्शातिरिक्तंज्ञानंजायतामित्याद्यननुगतेच्छानां

॥एवंधूमपरामर्शसत्वेऽन्यालोकेनवह्निमनुमिनुयामितीच्छायामपिनानुमितिः। सिषाधयिषाविरहकालीयादृशसिद्धि
सत्वेनानुमितिस्तादृशीसिद्धिर्विशिष्यैववक्तव्या॥ ॥

तुतत्तद्व्यक्तित्वेनाननुगतसकलेच्छानांतत्तद्व्यक्तित्वेनगौरवादिति। सिषाधयिषाकालेपर्वतोवह्निमानितिसिद्धिसत्वेपिपर्वतोवह्नि
मानित्यनुमितिस्फुरत्तेस्तादृशसिद्धेर्नतादृशानुमितिप्रतिबंधकत्वंस्यादतउक्तंसिषाधयिषाविरहकालेति। विशिष्य
वक्तव्येति। पर्वतोवह्निमानित्याद्यनुमितौपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्नित्वावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्च
त्वेनप्रतिबंधिकावक्तव्येत्यर्थः॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्प्रयोजनमाह। तेनेति सिद्धेरेवेत्येवकारेण सामानाधिकरण्येन सिद्धिव्यवच्छेदः। सामानाधिकरण्येनानुमितिप्रतिबन्धिसामा
नाधिकरण्यमात्रेणानुमितिप्रतिबन्धेऽर्थः अन्यथावच्छेदकावच्छेदेनानुमितेरपि सामानाधिकरण्यावगाहित्वेन यावत्त्वावच्छेदः
प्रतीतेः सिद्धिमात्रमिति। पक्षविशेष्यकसाध्यप्रकारकत्वेन विरोधित्वमित्यर्थः। उपाध्यायस्तु। सिषाधयिषाविरहे

तेन पर्वतस्तेजस्वी पाषाणमयो वह्निमानिति ज्ञाने सत्यपि अनुमितेर्न विरोधः। परं तु पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन
साध्यसिद्धावपि तदवच्छेदेनानुमितिदर्शनात् पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनानुमितिप्रति पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन सिद्धिरेव
प्रतिबंधिका। पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनानुमितिप्रति तु सिद्धिमात्रं विरोधि॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विशिष्टस्य सिद्धिप्रत्यक्षसामग्र्योरन्यतरस्याभावः पक्षतेति तेन सिद्धिकाले समानविषयकप्रत्यक्षसामग्रीकालेऽपि च नानुमि
त्यापत्तिरित्याहुः॥ तद्दूषयितुं प्रत्यक्षसामग्र्यभावस्य पक्षताकुक्षिप्रवेशे प्रत्यक्षसामग्रीकाले कथं नानुमितिरित्युक्ते रशिष्य
जिज्ञासानुसारार्थं प्रथमतः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वसिद्धं जमाह। इच्छेतु वा ध्यमिति। त्यादिना संशयोत्तरप्रत्यक्षसंप्रतिपत्तिहेतुभूतस्य विशेषदर्शनस्य सत्त्वादिति भावः। एतादृशप्रत्य
क्षसामग्रीविशेषपर्यन्तानुधावनं च लाघवायेनुमितिसामग्रीसंपत्तिप्रदर्शना। थं स्वातंत्र्येणानुमितिसामग्रीप्रदर्शनप्रयासाप
त्तेः। स्वातंत्र्येणेति। न तु पक्षताकुक्षिप्रविष्टत्वेनेत्यर्थः। शाब्दसिद्धौ सत्यां शाब्दं ज्ञानं जायतामितीच्छायामनुमितेरुत्पा
दात्सिद्धौ। अनुमितिगोचरेच्छां विना तादृशेच्छाकाले प्रत्यक्षसामग्रीकाले अनुमितिः अनुत्पादेन सामग्र्यामनुमितित्वप्रकारके
च्छात्वेनोत्तेजकत्वस्यावश्यकतया एकरूपेणोत्तेजकत्वासंभवात्। एवमुभयत्र सिषाधयिषाविरहस्यानेकसंबंधेन विशेषण।

या१ इच्छेतु वा ध्यायज्ञायं पुरुषो न वेति संशये अनंतरं पुरुषत्वव्याप्यकरचरणादिमानिति ज्ञानं तत्रानुमित्सायामसत्यां पुरुषत्वस्य
प्रत्यक्षं भवति न त्वनुमितिः। अतोऽनुमित्साविरहविशिष्टसमानविषयकप्रत्यक्षसामग्री कामिनीजिज्ञासादि
स्वातंत्र्येण प्रतिबंधिका॥ ॥

त्वं सिद्धौ समवायघटितसामानाधिकरण्येन चक्षुःसंयोगादिरूपसामग्र्यां तु स्वाश्रयचक्षुःसंयुक्तमनःप्रतियोगिकविजा
तीयसंयोगघटितसामानाधिकरण्येन समकरूपेण तयोः प्रतिबंधकत्वासंभवादिसाध्यमुक्तिरिति। ननु अनुमितिप्रतिप्र
त्यक्षसामग्र्याः स्वातंत्र्येण प्रतिबंधकत्वे भिन्नविषयेऽपि प्रत्यक्षसामग्रीकालेऽनुमित्सानुपपत्तिः मन्मतेऽनुमानातिरि
क्तप्रकृतसाध्यसाधकमानत्वेन पक्षताकुक्षिप्रवेशात्तस्याः॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रवेशेनोक्तापत्तनवकाशादत्तआहास्वमितिाअनुमितिसामग्रीप्रतिबंधिकेतितथाचभिन्नविषयकानुमितिसामग्र्यभावप्र
दिनप्रसक्तसामग्र्यास्तत्राभावान्नपूर्वोक्तस्थलेऽनुमित्यनुपपत्तिरितिभावः।यद्वा।अनुमितिसामग्रीप्रतिबंधिका।अनुमिति

।।एवंपरामर्शानंतरंविनाप्रसक्तेछांपक्षादिप्रसक्तानुसृतेःप्रसक्तेछाविरहविशिष्टानुमितिसामग्रीभिन्नविषयकप्र
सक्तेप्रतिबंधिका ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सामग्र्येवप्रतिबंधिकानतुभिन्नेविषयेप्रसक्तसामग्र्यनुमित्तोप्रतिबंधिकेत्यर्थः।तथाचप्रसक्तसामग्र्याः समानवि
षयकानुमित्तिंप्रत्येवप्रतिबंधकत्तयानपूर्वोक्तानुमित्यनुपपत्तिरितिभावः ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

अनैकांतोविरुद्धश्चाप्यसिद्धःप्रतिपक्षितः।।कालात्ययापदिष्टश्च हेत्वाभासास्तुपंचधा।।

हेत्वाभासानातिविजयलक्षणोकक्रमिकारित्वमत्रसंगत्तिर्बोध्यानचुलक्षणात्मकसाधारणधर्मज्ञानंविनाविशेषेजिज्ञासानुद
यादित्रिभागोनिष्प्रयोजकःस्तेनोलक्षणमाह।नत्वलक्षणंविनितिहेत्वाभासलक्षणंविस्तर्यःलक्ष्योलक्षणोयाहुपत्तितथाहीति
निव्यभिचारादयःननुयद्विषयकत्वेनेत्यत्रतृतीयार्थोऽवच्छेदकत्वंतथाचवह्निमान्धूमादित्यत्रेवन्ह्यभावोऽतिव्याप्तिः।यद्वत्
विशेष्यकवह्न्यभावप्रकारकनिर्णयत्वेनवह्न्यनुमितिप्रतिप्रतिबंधकत्वेवन्ह्यभावविषयकत्वस्यप्रतिबंधकतावच्छेदकको

।।हेत्वनुप्रसंगाद्धेत्वाभासान्विभजते।अनैकांतिकेतितत्त्वलक्षणंचयद्विषयकत्वेनज्ञानस्यानुमितिविरोधित्वेतत्त्वोत्तथा
हि।व्यभिचारादिविषयकत्वेनज्ञानस्यानुमितिविरोधित्वात्तेदोषाः।।

टिप्रविष्टत्वात्तानचस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतायर्याप्त्यधिकरणत्वंचानतिरिक्तवृत्तित्वंवाऽवच्छेदकत्वंततीयार्थोवन्ह्यभा
वविषयकत्वस्यावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वेप्यवच्छेदकतायर्याप्त्यनधिकरणत्वादतिरिक्तवृत्तित्वाच्चनातिव्याप्तिरितिवाच्यं।
यर्याप्तिनिवेशेऽसंभवापत्तेः।अप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितत्वस्याधिकस्यप्रतिबंधकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वात्।
अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशेहृदोवह्निमान्धूमादित्यादौवह्न्यभावविशिष्टहृदादावव्याप्त्यापत्तेःप्रतिबंधकता
भावत्तिहृदःसेतादृशज्ञानेवह्न्यभावविशिष्टहृदविषयकत्वस्यसत्त्वात्।।

।।साधारणस्तुस्यात्साधारणोपरः।।तथैवानुपसंहारीत्रिधानैकांतिकोभवेत्।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरीमु०

१६ विशिष्टरूपदस्यापूर्वानतिरेकादित्यत आह। यद्विषयकत्वं चेति। एतद्विवरणप्रयोजनमाह। तेनेति। बाधभ्रमस्य बाधभ्रमत्वावारणा
स्य पर्वतविशेष्यकवह्न्यभावप्रकारकत्वादिति भावः। अनुमितिविरोधित्वेपि। अनुमितिविरोधितावच्छेदकत्वं भिन्न सत्तिः।

॥यद्विषयकत्वं च यादृशविशिष्टविषयकत्वं बोध्यं तेन बाधभ्रमस्यानुमितिविरोधित्वेपि [struck through] तत्र पर्वतो वह्न्यभाव स्पा
वानिति विशिष्टस्याप्रसिद्धत्वान्न हेतुदोषः॥ ॥ ॥ ॥

न चैवं वह्न्यभावाद्यवृत्तिव्याप्तिः तत्र तथात्वं वह्न्यभावविषयकत्वस्य पर्वतविशेष्यकवह्न्यभावप्रकारकत्वस्यानुमितिबंधकतावच्छे
दककोटिप्रविष्टत्वात् तत्राति व्याप्तिः स्यादिति भावः। यादृशविशिष्टेति विवरणे तेन तत्राति व्याप्तिरित्याह। तेने साध्येनान च व राम०

ह्न्यभावविशिष्टपर्वतत्वस्याप्रसिद्धत्वेपि यादृशविशिष्टपदेन वह्न्यभावमुपादाय तत्राति व्याप्तिरिति वाच्यं। यादृशविशिष्टे
ति विवरणेऽवतिरिक्तवृत्तित्वस्य वावच्छेदकत्वस्य लक्षणे गतिविशेषणीयत्वात् पावकृत्यभावविषयकत्वास्य प्रतिबंधकत्वाभाव
वति वह्न्यभावदृत्तिज्ञाने वृत्तेस्तत्राति व्याप्तेरभावात्। न चैवं पूर्वोक्तरीत्या वह्न्यभावविशिष्टरूपादाव्याप्तिरिति वाच्यं।
यादृशविशिष्टविषयकत्वेनेत्यस्य यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वेनेत्यर्थकत्वात् त्वमिति सम्यक् तद्द्धत्वमित्यर्थकत्वात्। ह्र
दइति ज्ञाने च वह्न्यभावावच्छिन्नविषयकत्वाभावात्। अथ ज्ञानत्वातिरिक्तवृत्तित्वस्यावच्छेदकत्वस्य विवक्षणेऽनु
मितिप्रतिबंधकत्वाभाववति दोषवद्भूमात्वे तिसंशयरूपदोषवह्न्यभाववानित्याह। यन्निश्चयेऽप्रामाण्यज्ञा
नास्कंदितत्वादृशानिश्चये च वह्न्यभावविशिष्टरूपविषयकत्वस्य सत्वादसंभव इति चेन्न। ज्ञानस्ये स्वत्र ज्ञा
नपदस्याबाह्यार्थाप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितनिश्चयपरत्वया तादृशनिश्चयनिष्ठयादृशविशिष्टविषयक
त्वमनुमितिप्रतिबंधकज्ञानवृत्तित्वातिरिक्तवृत्तित्वमिति सम्यक्त्वलाभादिति दिक्॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्प्रतिपक्षस्यानिसदोषत्ववादी शंकते। नचयत्रेति विशिष्टस्याप्रसिद्धत्वादिति। पाषाणामयत्वेवह्न्यभावव्याप्यत्वाभावा
प्यत्वाभावादिति भावः इष्टापत्तेरितित्तथा च सद्धेतुत्वां प्रतिपरामर्शीत्वपि न दुष्टत्वमिति भावः। अन्यथाप्रतिबंधकीभ
तभ्रमविषयस्यापि दोषत्वे। अनिसदोषत्वापत्तेरित्ति परसेसाध्याभावदशायां सद्धेतावपि दोषत्वापत्तेरित्यर्थः इत्थंच
यादृशविशिष्टविषयकत्वेन ज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वं तादृशविशिष्टस्य दोषत्वे च हेत्वौरिकमिसादिवासाध्याभावविशि

नच यत्रवह्न्यभावव्याप्यपाषाणामयत्ववान् इतिपरामर्शकालेवह्निव्याप्यधूमस्याभासत्वं न स्यात्।तत्र वह्न्यभावव्या
प्यवान् इति विशिष्टस्याप्रसिद्धत्वादितिवाच्यं। इष्टापत्तेः। अन्यथा बाधस्यापि सत्प्रतिपक्षस्यापि निसदोषत्वापत्तेः। तेस्मात्तत्र वह्न्यभा
वव्याप्यपाषाणामयत्ववानिति परामर्शकाले वह्निव्याप्यधूमस्याभासत्वं। अन्यथामुद्रानुमितिप्रतिबंधमात्रेहेतु स्तुनेदृष्ट
।।इति।इत्थंचसाध्याभाववद्वृत्तिहेत्वादिर्कं दोषः॥ ॥ ॥

स्वपरिग्रहः। यादृशविशिष्टयस्येन व्यभिचारत्वादिविशिष्टव्यभिचारत्वादिकमादायलक्षणं न संभवति। व्यभिचारविषयकत्वस्यप्र
तिबंधकतावच्छेदव्यभिचारइतिज्ञानेव्यभिचारत्वे नातिरिक्तवृत्तित्वात्। व्यभिचारादिविशिष्टहेत्वादिकमादायैवेति व्यभिचारादिविशि
ष्टहेत्वादिकमेवदोषइतिभावः। ननुव्यभिचारादिविशिष्टस्य हेतोर्दोषत्वे तद्वत्वस्य हेत्वभावाद्धेतोर्दुष्टत्वव्यवहारो न स्यान्न च तादात्म्येन राम॰
तद्धेत्वविवक्षणीयं इतिवाच्यं॥ ९

तथासतिवह्न्यभावविशिष्टहृदादेस्तादात्म्येनधूमेऽभावेनहृदपक्षकेधूमस्यादिसत इत्याह। तद्वत्त्वंचेति। नचवह्निव्यभिचारविशि
ष्टधूमत्वादेर्धूमेसत्वादतिव्याप्तिरिमाच्यं। यादृशविशिष्टविषयकज्ञानत्वेनसद्धेतुकानुमितिप्रतिबंधकत्वंतादृशविशिष्ट
आश्रयतद्धेतुत्वमेव दुष्टत्वादिति। सत्प्रतिपक्षादेरतिसदोषत्वावादिना मत्तमाह। परे त्वितिननु वह्न्यभावादिव्याप्तिपक्षदोनो

।।तद्धेत्वावहेतौ येन केनापिसंबंधेन वृत्तिमत्वाः। परेतुपद्धविषयकत्वेन ज्ञानस्यानुमितिविरोधित्वंतद्धत्वेहेत्वाभासत्वंसत्प्र
तिपक्षे विरोधिव्याप्त्यादिकमेवत्तथाततत्वंचहेतौज्ञानरूपसंबंधेन। नचैवं वह्निमान्धूमादिसाध्येपक्षेसाध्याभाववि वाधभ्रमस्य
षयत्वेनानुमितिविरोधित्वा।ज्ञानरूपसंबंधेनतद्वत्वस्यत्वात्सद्धेतोपिवाधित्वापत्तिरितिवा[illegible]च्यं॥ ॥ ॥
तत्र ज्ञानरूपसंबंधत्वाकल्पनात् अत्र सत्[illegible]पशितबवहारे लततकल्पनात्॥

पादात्तु शक्यत्वेपितस्याधूमावत्तित्वान्धूमस्यदुष्टत्वंस्यादत आह। तद्वत्त्वंचेति ज्ञानेनेति। स्वज्ञानत्वेनतद्वत्त्वमिस
र्थः। तद्धेतत्वस्य साध्याभाववत्त्वस्य तत्रवाधकालीनेधूमादिसद्धेतावित्यर्थः। अत्र प्रतिपरामर्शकालीनेधूमादिसद्धेतौ।
तत्कल्पनात्तज्ज्ञानत्वस्यसंबंधत्वकल्पनात्॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरीमु०

१८ न्नुसद्धेतावप्यवाधिदिति व्यवहारेण संबंधत्वकल्पनां ज्ञानस्य भवीष्यतीत्यत आह तत्रेति वाधेत्यनकालीनेसद्धेत्वातीत
र्थः प्रसुप्तायंवाधितः पुरुषस्तु स्वातंत्र्येव व्यवहारादिति भावः तादृशव्यवहारा व्यवहारयोग्यानुभवमात्रसाक्षिक
त्वमाहुरिति अस्वरसवीजं। यथाश्रुत विरोधित्वसागेवीजमाह। तेनेत्यादिना नेनुत्तद्धेतुकत्तत्साध्यकानुमितिप्रतिहे

न्नलक्ष्यनमि — तत्र चवाधित व्यवहाराभावो ... साह। अनुमितिविरोधित्वं च अनुमितित्वकारणा न्यतरविरोधित्वं तेनेक
हेतौ व्यभिचारज्ञाने हेत्वंतरेणानुमित्युत्पत्तावपि न क्षतिः ज्ञानस्यानुमितिविरोधित्वाभावेऽन्नस्य पि
तीरितिसंक्षेपः॥

व्यभि२

तीतत्साध्यव्यभिचारस्य हेत्वाभावे हेतुर्वाच्यस्तत्राह। तदभावेतिनस्यति नाव्याप्तिः। नुनुत्पन्नत्वसमानाधिकरणेन्यवच्छेदकत्वं नस्व
रूपसंबंधविशेषः पूर्वोक्तदोषादिसनतिरिक्तवृत्तित्वमेव निष्पन्न तथा च धूमवान्वह्नेरित्यादौ प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचर — राम०
तिव्याप्तिस्तद्विषयकत्वस्य प्रतिबंधकज्ञानतिरिक्तावृत्तित्वात्तत्राह। संक्षेपइतिप्रकृतानु॥ ७॥ ७॥ ७॥ — १८

मितिप्रतिबंधकतावच्छेदकांतरघटितत्वेनानुमितिविरोधितावच्छेदकविशेषणीयंप्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचार
स्य प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकं। हेतौ योव्यभिचारस्तद्घटितस्यैवेतिप्रनतत्रातिप्रसंगइतिदिक्। नन्वत्रानु
मितित्वकारणज्ञानान्यतरप्रतिबंधकत्वं मम तन्नास्ति प्रतिवध्यतानिरूपकत्वघटितप्रतिसत्तेदोपर्वतो वह्निमान
धूमादित्यादौ वह्न्यभावविशिष्टहेतुरस्यापि दोषताप्रसंगः तस्यपर्वतोवह्निमान्हेतौ वह्निमानितिसमूहालंब
नात्मकप्रकृतानुमितिनिष्ठप्रतिवध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात्। यद्यपि चतादृशान्यतरत्वावच्छि
न्नप्रतिबंध्यताकनिरूपितत्वघटितंतरानादृशान्यतरत्वस्याकस्याचित्प्रतिवध्यतानवच्छेदकतयासंभवः ता
दृशान्यतरत्वव्यापकप्रतिवध्यतानिवेशेऽपि च व्यभिचारादेर्वाधादौ च व्याप्तिः। व्यभिचारादेरनुमित्सविरोधितयावा
धादेश्च व्याप्तिज्ञानाविरोधितयातत्प्रतिवध्यतास्त्याविधान्यतरत्वात्। किंतु तद्धर्मावच्छिन्नपक्षकतद्ध
र्मावच्छिन्नहेतुकानुमितित्वकारणज्ञानान्यतरविरोधित्वं लक्षणे निवेशनीयं अन्यथा पर्वतो वह्निमान्
धूमादित्यादौ पर्वतोऽसौ कांचनमयत्वाभावो हेत्वाभासः स्यात्॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१९

एवंचनिर्वह्निः पर्वतोवह्निमान्निर्वह्निर्वह्निमानित्यादौनैकोपिहेत्वाभासस्यात्तादृशानुमितेरतस्त्राह । यादृशसाध्येतिसंभवेसि
वायुर्गंधवान्स्नेहादित्सर्वहेत्वाभाससंभवइतिभवः । हेत्वाभासलक्षणमुक्त्वाप्रत्येकंलक्षणमाहोपुस्त्रनैकांतिकादिलक्षणेषुक
चिद्दोषंहृदिनिधायस्वयमनैकांतिकादीनांलक्षणमाह । रावमितिसाधारणादीनां साधारणानुपसंहारिणोपरिग्रहः । तन्न
तस्यानुमितित्तत्कारणज्ञानान्यतरविरोधिज्ञानविषयकत्वाभावात् । कथहेत्वाभासत्वमित्यतोदूषकताबीजमाह । तेनचे
क ॥ यादृशसाध्यपक्षेतिज्ञोपावंतोदोषास्तावद्न्यत्वेनहेत्वाभासत्वंपंचत्वकथनंतुतत्संभवस्थलाभिप्रायेण । एवंसाधारणा
घनृत्तमत्वंनैकांतिकत्वंसाधारणःसाध्यवदन्यावृत्तिःतेनचव्याप्तिज्ञानप्रतिबंधःक्रियते । असाधारणःसाध्यासमाना
धिकरणः तेनसाध्यसमानाधिकरण्यग्रहःप्रतिबध्यते ॥
त्ति । एवमग्रेपि । क्रियतइति । व्याप्तिघटकाव्यभिचारांशेव्यभिचारज्ञानंस्यप्रतिबंधकात्वादितिभावः । प्रतिबध्यतइति । व्याप्तिघ
टकीभूतसामानाधिकरण्यग्रहःप्रतिबध्यतइत्यर्थः । एवंचसाधारणासाधारणानुपसंहारिणांव्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकरूपदू
षकतावीजैक्येनैकहेत्वाभासत्वमुपपत्तेसाधारणेनाव्यभिचारग्रहस्यासाधारणेनसामानाधिकरण्यग्रहस्यानुपसंहा
रिणाचव्यतिरेकव्याप्तिग्रहस्यप्रतिबंधादितिभावः ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ राम०

१९

प्राचीनमतमाह । अन्येत्विति । पक्षेसाध्यसंदेहदशायामेवासाधारणस्यहेत्वाभासत्वंननुनिश्चयदशायांतदायक्षस्यैवसपक्षत्वे
ननिश्चितसाध्यवत्त्वाभावेनत्वाभावादिसनिरस्तदोषत्वेनतस्येत्याह । इत्यंचेति । असाधारणघटकसपक्षत्वनिश्चयत्वघटितत्वेस्ये

॥ अन्येतुसपक्षाव्यावृत्तिरसाधारणःसपक्षश्चविनिश्चितसाध्यवानइत्येवंयदापक्षेसाध्यनिश्चयस्तदानासाधारणत्वंतत्रहे ५१
तौनिश्चयादिसाद्गुःअनुपसंहारिचअत्यंताभावप्रतियोगिसाध्यकादिरनेनव्यतिरेकव्याप्तिग्रहप्रतिबंधःक्रियते ।
विरुद्धस्तुसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगी । अयंसाध्याभावग्रहसामग्रीत्वेनप्रतिबंधकः ॥ ॥ ॥ ॥ ।

सर्थः । तत्रानिश्चितसाध्यवतिपक्षे । साधारणादित्रयाणामिहत्रयाणामेकहेत्वाभासत्वानुपपत्तिर्वदतीत्यनेनस्वरसःसूचितः
व्यतिरेकव्याप्तिग्रहप्रतिबंधकइतिकेवलान्वयिसाध्यकेचान्वयव्याप्तिज्ञानादेवानुमितिरितिभावः ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वेवं साध्याभावसाधकात्सत्प्रतिपक्षाद्विरुद्धस्य भेदो न स्यादत आह। सत्प्रतिपक्षे त्विति। प्रतिहेतुः प्रतिकूलो हेतुरिती
यो हेतुः इति विशेषणं इत्थं च नयोर्भेदः नन्वनुदूषकतावीजैक्येपि हेतुभेदे सत्प्रतिपक्षो हेत्वाभासांतरं मिथः स्यादित्यत आह यत्रा
न्वयिनाहेतुत्वे तत्र साध्यप्रतिरोधस्तत्र सत्प्रतिपक्षोपगतत्वमतिरिक्तमात्तत्र हेत्वाभासांतरं स्यादतो भेदकांतरमप्याह। सा

॥ सत्प्रतिपक्षे तु प्रतिहेतुः साध्याभावसाधकः अन्यत्र हेतुरेवेति विशेषः। साध्याभावसाधकत्व एव साध्यसाधक
त्वेनोपन्यस्तत्वे स्वशक्तिविशेषो ज्ञापकतावद्विशेषः सत्प्रतिपक्षः साध्याभावव्याप्यवान्पक्षः ॥ छ ॥ ॥

ध्याभावेत्तिवस्तुतः साध्याभावसाधकहेतावेव तत्र साध्यसाधकत्वमप्रतिसंधाय प्रवादिनं प्रति भ्रमरूपाशक्तिस्र
चकत्वे विरुद्धस्य तत्त्वेवं सत्प्रतिपक्षस्येति भावः। साध्याभावव्याप्येति। एवं साध्यवत्त्वमन्ये व्याप्यवान्पक्षः। पक्षनि
ष्ठो साध्याभावसाध्यवत्त्वव्याप्यावपि बोध्यौ। अन्यतमत्वादिना अनुगमान्न विभागव्याघातः ॥ छ ॥ छ ॥ ॥ राम०
१०

सत्प्रतिपक्षस्य व्यवहारोपयिकमन्येषां सत्प्रतिपक्षत्वं स्वरूपमाह। अगृहीतेति। निरुक्तव्याप्यवत्ताज्ञानस्य कालीनानिरु
क्तव्याप्यवत्ताकत्वपरामर्शसत्वेपि सत्प्रतिपक्षव्यवहाराभावात्तत्कालीनोत्तमुपस्थितिविशेषणं। गृहीताप्रामाण्यकनिरुक्तव्या
प्यवत्ताज्ञानकालीनानिरुक्तव्याप्यवत्ताकत्वपरामर्शसत्वेपि तत्र व्यवहाराभावादगृहीताप्रामाण्यकेतिप्रथमोपस्थिति
विशेषणं। तादृशकालीनानिरुक्तव्याप्यवत्तापरामर्शसत्वेपि तत्राप्रामाण्यग्रहकाले तथाव्यवहाराभावादगृहीताप्रामाण्य

॥ अगृहीताप्रामाण्यकसाध्यव्याप्य[illegible]त्वेनोपस्थितिकालीनतदभावव्याप्य[illegible]त्वेनोपस्थितिविषयः सद्धेतुरन्यो वा
चेत्परस्पराभावव्याप्यवत्ताज्ञानात्परस्परानुमितिप्रतिबंधफलं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कत्वं हि तृतीयोपस्थितिविशेषणं। व्यवहारमात्रोपयोगिनो निरुक्तरूपस्य प्रकृतानुपयोगः उपस्थितिघटितस्योक्तरूपस्य स्व
रूपसत एवोपयुक्तस्याभासत्तायामप्रयोजकत्वादित्यस्वरसस्तु चेपत्ति। अन्यदिति॥ सत्प्रतिपक्षस्य दूषकताबीजं प्रदर्शयति
अत्रैव सादिना। सत्प्रतिपक्षस्य संशयजनकत्वं दूषकताबीजं न त्वनुमितिप्रतिबंधकत्वं तदभावव्याप्यवत्ताज्ञानस्यानुमि
तिप्रतिबंधकत्वे मानाभावादिति ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२१ रत्नकोशाकारमतं दूषयितुमुपन्यस्यति। अत्र केचिदित्यादिना। अनुमितिर्भवत्येवेति। अनुमितिप्रतीतितदभावव्याप्यवत्ता
ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वे मानाभावः इकृसत्तत्तदभावानुमितिसामग्रीभ्यामेव तत्तदभावकोटिकसंशयानुमितिउपपत्तौ सं
शयानुमितिप्रसक्तभयव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेनातिरिक्तहेतुकल्पनप्रयुक्तगौरवाभावाद्वेति भावः। ननु यद्युभयभासकस्तत्र

॥ अत्र केचित्। यथा घटाभावव्याप्यवत्ताज्ञाने विद्यमानेपि घटचक्षुःसंयोगे सति घटवत्ताज्ञानं जायते यथा च सर्पत्वसा पी
भावव्याप्यंशवत्ववत्ताज्ञानेपि सति पित्तादिदोषेपीतःशंखइति धीरेवं कोटिद्वयव्याप्यदर्शने कोटिद्वयस्य प्रसक्तरूपः सं
शयो भवति। तत्र यत्र सत्यपि सस्थले संशयरूपानुमितिर्भवत्येव। यत्र चैककोटिव्याप्यदर्शनं तत्राधिकबलत्वाद्द्वितीयकोटि
द्विमानप्रतिबंधान्नसंशयः। फलबलेन वा अधिकबलसमबलभावकल्पतइत्याहुः। तन्न तदभाववत्ताज्ञानेसतितद्रूपनीतिभा व्याप्यत्व
न विशेषशाब्दबोधादेरनुदयात्। लौकिकसन्निकर्षजन्यदोषविशेषाजन्यान्यमोहार्थ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
उभयभानेतदापि ज्ञानदोषसत्त्वेपि पीतत्वभूल्कत्वोभयस्मरणानुभवयोर्मानापत्तिरिसक्त्वाहुः फलबलेन चेति। तथा च तत्रापीतत्वसा
साकारस्यैवानुभविकत्वपाशु [redacted] ग्रहे पित्तरूपदोषस्य प्रतिबंधकत्वकल्पि त्वापीतस्य साकारसामग्र्या अधिक
बलमेव द्रुत्वमेव दूरत्वदोषे सत्यपि स्थाणुत्वे पुरुषत्वयोस्मरणे संशयस्यैवोदयात् तत्सामग्र्योः समबलत्वमेव कल्प्यत इति भावः॥ राम०

२१

ज्ञानमात्रे। तादृशज्ञानत्वावच्छिन्ने विशेषदोषविशेषाजन्ये गौरवादिति। कार्यकारणाभावद्वयकल्पने गौरवादिति भावः। कथ
मनुमितिरिति। अनुमितेरपि तत्प्रतिबध्यतावच्छेदकाक्रान्तत्वादिति भावः। कथं तर्ह्युभयव्याप्यवत्तानिश्चयोत्प्राप्तिकः

॥ ज्ञानमात्रे तत्स्य प्रतिबंधकत्वाल्लाघवात्। तत्तदुपनीतभानविशेषे शाब्दबोधे च पृथक्प्रतिबंधकत्वागौरवात्। तथा च प्र
तिबंधकसत्त्वात्कथं अनुमितिः। नहि लौकिकसन्निकर्षस्थले प्रसक्तमिव सत्प्रतिपक्षस्थले संशयानुमितिः प्रा
माणिकी येनानुमितिभिन्नत्वेनापि विशेषणीयं। यत्र च कोटिद्वयव्याप्यवत्ताज्ञानं तत्रोभयत्राप्रामाण्यज्ञाना त्तत्प्रायः
नान्यथा। अगृहीताप्रामाण्यकस्यैव विरोधिज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वादिति। असिद्धिस्तु। आश्रयासिद्धिरन्यतमा। आ ६४
श्रयासिद्धिःपक्षे पक्षतावच्छेदकस्याभावः। यत्र च कांचनमयःपर्वतो वह्निमानिति साध्यते तत्र पर्वतो न कांचनमय इ
ति ज्ञाने विद्यमाने कांचनमये पर्वते परामर्शप्रतिबंधः फलं। स्वरूपासिद्धिस्तु। पक्षे व्याप्यत्वाभिमतस्याभावः। अत्र च ह्रदो
धूमाद्ग्र्यादौ पक्षे व्याप्यत्वाभिमतस्य हेतोरभावे ज्ञाते पक्षे व्याप्यहेतुमत्ताज्ञानरूपस्य परामर्शस्य प्रतिबंधः फलं
संशयदशायां कथनभवत्येवताववघावत्तन्निश्चये अप्रामाण्यं न स्यादित्याहुः। यत्र चेति। आश्रयासिद्ध्यादौ साध्यत्वरूपासि
द्धिव्याप्यत्वासिद्ध्योः परिग्रहः। साध्याप्रसिद्ध्यादीनामाधिक्यं निराकरोति॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१२ साध्याप्रसिद्ध्यादयस्त्विति। आदिना साधनासिद्धिपरिग्रहः। केषांचिन्मतमाह। एवं वह्निमानित्यादिना। वदंतीत्यनेनास्वर
सत्त्वं हृदि। ननु नीलधूमे व्याप्तिसत्त्वात्कथं व्याप्यत्वासिद्धिः। न च तत्र व्याप्तिसत्त्वेपि नीलधूमत्वस्यानवच्छेदकत्वात्तदवच्छे
तावच्छेदकविशिष्टसाध्यपरामर्शे एव फलं। हेतोर्हेतुर

॥ साध्याप्रसिद्ध्यादयस्त्विति व्याप्यत्वासिद्धिः साध्ये साध्यतावच्छेदकाभावः साध्याप्रसिद्धिः एतत्ज्ञाने जाते च कां
चनमयवह्निमानित्यादौ साध्यतावच्छेदकाभावः साधनाप्रसिद्धिः यथा कांचनमयधूमादित्यादौ अत्र च हेतुताव
छेदकविशिष्टहेतुज्ञानस्याभावात्तद्धेतुकव्याप्तिज्ञानादिरभावः फलं। एवं वह्निमान्नीलधूमादित्यादौ गुरुत्वया
४म नीलधूमत्वस्य हेतुतानवच्छेदकत्वेपि व्याप्यत्वासिद्धिरित्यपि वदंति। बाधस्तु पक्षे साध्याभावादिः एतस्य चान
नुमितिप्रतिबंधः फलं ॥ ॥

रेन व्याप्यत्वासिद्धिरेवेति वाच्यं। अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वस्य नीलधूमत्वेपि सत्त्वात्। स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदक राम०
त्वाभा ॥ ॥ ॥ १२

त्वाद्व्याप्यत्वासिद्धिरित्यपि न। तथा सति पशुमान् सास्नादिमत्त्वादित्यादावपि व्याप्यत्वासिद्ध्यापत्तेः सास्नाद्यपेक्षया गो
त्वादिजातेर्लघुत्वेन सास्नादेः स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावात्। अस्तु वा नीलधूमत्वादेः स्वरूपसंबंधरूपावच्छे
दकत्वाभावात्तदवच्छेदेन व्याप्त्यभावरूपा व्याप्यत्वासिद्धिर्न तु। तस्या हेत्वाभासत्वे। अनुमितिकारणीभूतव्या
प्तिज्ञानाविरोधित्वात्। न च वह्निमान् स्यात् इति प्रमेयवानित्यत्र प्रमेयत्वसामानाधिकरण्येन व्याप्त्यवगाहि ज्ञानाद
नुमित्यापत्तिवारणाय हेतुतावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानस्यैव कारणतया तद्विरोधितया निरुक्तव्याप्यत्वासिद्धेर्हे
त्वाभास इति वाच्यं। तावतापि। अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वज्ञानस्याकारणत्वेपि तत्र स्वरूपसंबंधरूपा
वच्छेदकत्वाभावग्रहस्य ग्राह्याभावानवगाहितया विरोधित्वात्। तस्माद्व्यर्थविशेषणत्वेन व्याप्य
त्वासिद्धिर्हेत्वाभासः पुरुषस्याधिकेनेति ध्येयमिति। साध्याभावादित्यादिना साध्यवत्त्वस्य पक्षे सावृत्ति
साध्यादेश्च परिग्रहः ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरी

दिनकरीमु०

२२

तद्धर्मिकतरभावनिश्चयःअनाहार्येप्रामाण्यज्ञानानास्कंदिततद्धर्मिकतरभावनियतःबाधबुद्ध्युत्तरप्रसरोलौकिकसन्निक
र्षाजन्यविशिष्टज्ञानुभाविकत्वादाह। लौकिकसन्निकर्षाजन्येति। नन्वेवं तदिंद्रियजन्यलौकिकबाधनिश्चयोत्तरादिंद्रिय
जन्यलौकिकविशिष्टबुध्यापत्तिरितिचेन्नात्र लौकिकत्वं प्रतिबध्यतावच्छेदककोटावनिवेश्यतदिंद्रियजन्यतद्विशिष्ट

॥ तद्धर्मिकतरभावनिश्चयोलौकिकसन्निकर्षाजन्यदोषविशेषाजन्यतद्धर्मिकतज्ज्ञानमात्रेविरोधीति ॥ ॥

बुद्धौ तदिंद्रियजन्यलौकिकतद्भावनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वेन प्रतिबंधकत्वोपगमात् तदिंद्रियजन्योपनीतभानात्मकबा
धनिश्चयोत्तरं तदिंद्रियजन्यलौकिकतद्विशिष्टबुद्धेरुत्पत्तिप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ लौकिकत्वस्यानिवेशः। नच
लौकिकतदिंद्रियजन्याभावप्रमास्ति ॥ ७ ॥

राम०

२३

लेत्तरधिकरणप्रतियोगिनोऽसत्वारोपेवतद्विशिष्टलौकिकप्रत्यक्षापत्तिरित्यलं तथाविधप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावेनेतिवा
च्यं यत्रप्रतियोगिन्यधिकरणस्य च सन्निकृष्टाधिकरणान्तरवृत्तेरभावस्य लौकिकप्रत्यक्षात्मकारोपो दोषेणाजनित
स्तदुत्तरं तदधिकरणेप्रतियोगिनो लौकिकप्रत्यक्षापादनात् तत्राभावलौकिकप्रत्यक्षजनकदोषस्य प्रतिबंधकत्वा
दावेनियमापत्तिरन्यथाऽभावारोपोत्पत्तिसमयेप्रतियोगिप्रत्यक्षापत्तिरितितुनयत्रविनश्वरत्वात्स्यादोषेणाभा
वलौकिकप्रत्यक्षात्मकारोपस्तदुत्तरं प्रतियोगिप्रत्यक्षापादनात् यत्राभावलौकिकप्रमासमकालं तद्धीतीय
क्षणोवात् दधिकरणेप्रतियोगिप्रकारकानुभूयमानारोपजनकदोषसमवधानं तत्राभावप्रमातरं प्रतियोगि
नोलौकिकप्रत्यक्षात्मकारोपापादनवारणाय वा इंद्रियमेद्रेनतथाविधप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावोपगमात्
शंखपीतः वशोनोरगइतिनिश्चयेपि पित्तमंडूकवसांजनादिदोषवशात् शंखः पीतः अयमुरग इत्यारोपोदया
त् तत्रव्यभिचारवारणायाह। दोषविशेषेति। दोषसामान्याजन्यत्वनिवेशे भ्रममात्रस्यैवबाधाप्रतिबध्य
त्वापत्तिरतोविशेषेति। तथाच पित्तमंडूकवसांजनादिदोषान्विशिष्योपादायतत्तद्जन्यत्वंप्रतिबध्यतावच्छेदक

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कोटौनिवेशनीयमितिभावः॥नचपित्तद्रव्यात्मकदोषाजन्यत्वनिवेशो व्यर्थः॥शंखः पीत इति भ्रमे शंखत्वांशेनुभूयमानस्येवपि
तद्भ्रमपीतिमन्यारोपोपगमेनतदंशे लौकिकत्वात् लौकिकत्वस्यप्रतिवध्यतावच्छेदके निवेशादेवतत्रव्यभिचारवारणा
दितिवाच्यं पित्तद्रव्यस्यात्मानवस्थानदशायामपित्तसीतिभ्रमः॥ शंखवादौप्रसंसोदयेन स्मर्यमाणारोपस्यैवतत्रदीनिः
स्वीकाराज्जतदंशेतस्यालौकिकत्वात्॥तथाप्रतिशंखः पीत इतिप्रसंसोत्तरं पीतिसाक्षात्करोमीतिसाक्षात्कारित्वप्रत्यानु
पपत्तिस्तद्व्यंजकलौकिकविषयतायास्तत्राभावादितितुनलौकिकविषयतायास्तद्दोषविशेषजन्यत्वस्यापिसाक्षा
त्कारित्वव्यंजकत्वात्स्यथाऽयमनुसगइति स्मर्यमाणारोपेपिसाक्षात्कारित्वप्रत्यानुपपत्तेः॥शंखोवानपीतइत्यासात्तदिंद्रियजन्य
बाधबुद्धुत्तरमपिज्वरादिदोषवशात्तत्तदिंद्रियजन्यः शंखपीतइत्यारोपोपप्यनुभवसिद्धस्तदपूर्वोक्तेंद्रियभेदभिन्नप्रति
वध्यप्रतिबंधकभावेपिदोषविशेषाजन्यत्वं प्रतिवध्यतावच्छेदके निवेशनीयमितिध्येयं॥ किंतु बाधप्रतिवध्यतावच्छेदक
कोटौलौकिकान्यत्वस्यनिवेशेबाधनिश्चयप्रीतरंलौकिकसन्निकर्षजन्यसंशयापत्तिरितिचेन्नाभूतलघटवदितिसा ॥

क्षात्कारकलौकिकप्रसंसोसत्तिकालेस्वातंत्र्येणाकथंचिदुपस्थितस्यघटाभावादेर्भूतलेप्रकारतयाभानवारणायस
मानधर्मितावच्छेदकत्वकोटिलौकिकप्रसंसस्सामग्र्याविपरीतकोटिभानप्रतिबंधकत्वमंगीकरणीयं॥तथाचबा
धनिश्चयोत्तरमपिनापत्तिःलौकिकसन्निकर्षजन्यसंशयस्यतत्कोटिलौकिकप्रसंससामग्र्याः प्रतिबंधिकायाः
सत्वेनविपरीतकोटिभानासंभवात्॥नहिकापिलौकिककर्षजन्यसंशयोनस्यादितिचेत्॥ ओम्॥ज्ञातप्रसंसासत्वेपू
र्वोपस्थितकोट्यौभानसंभवादिति॥यतु॥संशयपूर्वत्वकोट्यंशेलौकिकसन्निकर्षस्त्वेकथंसंशयस्यनलौकि
कत्वं॥कथंवात्रसंशयेविपरीतकोटिभानं॥तत्कोटिलौकिकप्रसंससामग्र्याःप्रतिबंधिकायास्तत्रसत्वादिति
॥तन्न॥तत्रलौकिकसन्निकर्षसत्वेपिसंशयजनकदूरत्वादिदोषस्यलौकिकप्रसंसप्रतिबंधकस्यसत्वेनलौ
किकप्रसंसप्रतिबंधकस्यसत्वेनलौकिकप्रसंससामग्र्यभावादुभयोपपत्तेरित्यन्यविस्तरः॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कस्यचिन्मतंदूषयति।नन्विति।इत्तियुक्तमित्यनेनान्वयः।नन्वेवंबाधनिश्चयकालेसंसर्गत्वज्ञानाभावादेवानुमित्यभावोपप
त्तौबाधनिश्चयस्यनानुमितिविरोधित्वमितिहेत्वाभासत्वेनस्यादत आह।तद्विरोधित्वेति।अनुमितिकारणीभूतसा
ध्यसंसर्गत्वज्ञानविरोधित्वेपत्यर्थः।अन्वयप्रसिद्धसाध्यकानुमितिः।कुत्रापिनभवत्येवेत्यत आह।साध्यसंशयेतिनन्नु

॥नन्नुसंशयसाधारणपक्षेसाध्यसंसर्गत्वज्ञानमनुमितिकारणंतद्विरोधित्वयाचबाधस्यत्वतियथार्थोर्हेत्वाभा
सत्वमितियुक्तं।अप्रसिद्धसाधकानुमित्यनापत्तेःसाध्यसंशयादिकंविनाप्यनुमित्युत्पत्तेश्च॥ ॥ ॥

संशयस्यकालेपिसिषाधयिषाकालीनसाध्यनिश्चयात्मकसाध्यसंसर्गत्वज्ञानमस्त्येवेत्यत आह।आदिति।आदिना
सिषाधयिषाकालीनस्यपरिग्रहः।नचसंशयोत्तरोत्पत्स्यैवानुमितिवाच्यंसतिविशेषदर्शनेसंशयायोगात्।पक्ष
विष्येकसाध्याभावज्ञानप्रमात्वनिश्चयोनुमितिप्रतिबंधकस्तदभावःकारणमतस्तादृशप्रमात्वमेवबाधइति

प्रवीणमतंदूषयति।एवमिति।प्रमात्वज्ञानमपिप्रमात्वनिश्चयोपिमानाभावादितियाद्यभावानवगाहिनसादृश्या
नस्यविरोधित्वेमानाभावादित्यर्थः।ननुपक्षेसाध्याभावज्ञानेपितत्राप्रमाण्यज्ञानकालेऽनुमित्तेरुदयान्नसाध्याभा
वज्ञानंप्रतिबंधकं।अस्मन्मतेतुतदासाध्याभावनेप्रमात्वनिश्चयाभावादेवानुमित्युत्पत्तिरत आह।गौरवदिति।त
याचतत्रानुमितिनिर्वाहायसंशयविशेषसाधारणाप्रामाण्याज्ञानाभावस्यप्रतिबंधकतावच्छेदककोटौनि

॥एवंसाध्याभावज्ञानेप्रमात्वज्ञानमपिनप्रतिबंधकंप्रमाण्याभावात्गौरवाच्च॥ ॥ ॥

वेशयतेननुपक्षविशेष्यकसाध्याभावज्ञानप्रमात्वनिश्चयत्वेनप्रतिबंधकत्वेगौरवादित्यर्थः।यत्रपक्षेसाध्याभावज्ञा
नमस्तिनतुतत्रप्रामाण्यंज्ञानंनवा।प्रामाण्यज्ञानेतत्राप्यनुमितिर्नभवत्येवेतिभावः।साध्याभाववत्पक्षघटि
तप्रमात्वविषयकत्वेऽनुमितिप्रतिबंधकतामतिरिक्तत्वकृत्तित्वसत्वात्तस्यामास्त्वदर्वीरमितितत्तुनप्रमेयत्वविशि
ष्टव्यभिचारादेरिवतद्घटितविशिष्टांतरघटितत्वेनाभासत्वापत्तेरिति॥छ॥छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिनकरीमु०

२६

ननुगृहीतप्रामाण्यकसाध्याभाववन्निश्चयस्यप्रतिबंधकत्वेप्रथमोपस्थितप्रमात्वनिश्चयसत्वात्तथाप्याह। अन्यथे
तिसत्प्रतिपक्षादाविसादिनामिध्यादिपरिग्रहः प्रतिबंधकत्वापत्तेरितिस्यानुमित्साविरहादिः। ननुसाध्याभावज्ञा
नप्रमात्वज्ञानेऽनुमितिप्रतिबंधकत्वरभावेत्तेनेसन्वयव्यतिरेकाभ्यांप्रमात्वज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वमत्तन्नाह। किं
त्विति। क्वचिदुपयुज्यत इतितथाचानुमितित्तकारणाज्ञानान्यत्तरप्रतिसाक्षात्प्रतिबंधकीभूतज्ञानविषयत्वाभावा
।अन्यथासत्प्रतिपक्षादावपितद्भावव्याप्यज्ञानप्रमात्वविषयकत्वेनप्रतिबंधकत्वापत्तेः किंतुभ्रमत्वज्ञानानास्कंदि
तबाधबुद्धेःप्रतिबंधकता। अत्रचभ्रमत्वर्णकाविघटनेऽप्रामाण्यज्ञानं क्वचिदुपयुज्यते। नचबाधस्थलेपक्षेहेतुस
त्वेव्यभिचारस्यसिद्धेःत्वभावस्वरूपासिद्धिरेवदोषइतिवाच्यं। बाधज्ञानव्यभिचारज्ञानयोर्भु·भेदात्॥ ॥ ॥
नसाध्याभावप्रमात्वेहेत्वाभासइतिभावः। व्यभिचारज्ञानादेरिसादिसादिनासिद्धिज्ञानपरिग्रहः भेदादितितथाचबाधस्य
लेऽसिद्धिव्यभिचारान्यतरनियमेपिबाधज्ञानस्यव्यभिचारादिविषयकत्वाभावेनतस्यहेत्वाभासांतरत्वमितिभावः। नचैतन्मु
मात्रपक्षः साध्याभाववानित्याकारकएवबाधग्रहः कुतोनभवतिसामग्रीसत्वात्तथाचव्यभिचारज्ञाना। त्रिकैवबाधनु
।द्धिरितिवाच्यंपरामर्शात्मकाव्यभिचारज्ञानरूपप्रतिबंधसत्वेनबाधबुद्धेर्व्यभिचारविषयकत्वासंभावात्। एकत्रहेतौव्य
भिचाराव्यभिविषयकेक्वनिश्चयासंभावात्॥

राम०

२६

नन्वयोगोलकपक्षकधूमसाध्यकवह्निहेतुकेबाधस्यलौकिकप्रत्यक्षस्यव्यभिचारलौकिकप्रत्यक्षसमुपस्थित्यामिलिमिश्रयेसत्यपिभ
वात्यतीसिद्धत्याह। किंचेति। अकिंचित्करइति। व्यभिचारज्ञानेहि अनुमितौनसाक्षात्प्रतिबंधकं। किंतुपरामर्शप्रतिबंधद्वारा
तथाचपरामर्शोत्तरकालीनव्यभिचारज्ञानमकिंचित्करमिति। तत्रबाधबुद्धिरेवप्रतिबंधिकेतिभावः। व्यभिचारापसेकीरी
मपिवार्थप्रदर्शयति। सव्यभिचारादिबा। बाधस्यैवेति। नत्रपक्षेहेतुसत्वेनस्वरूपासिद्धिः। प्रतियोगिव्यधिकरणसाध्याभा
।अत्रचकिंयपरामर्शानंतरंबाधबुद्धिस्तत्रव्यभिचारज्ञानाद्दरकिंचित्करत्वाबाधस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वंवाच्यं। एवंच
ऽत्रप्रतिसत्तावच्छिन्नेघटादौगंधव्याप्यपृथिवीत्वत्वज्ञानेनतत्रबाधस्यैवप्रतिबंधकत्वंवाच्यं। नचपक्षेघटेगं
धसत्वात्कथंबाधइतिवाच्यं। सत्तावच्छेदकदेशकालावच्छेदेनानुमितेरनुद्भववत्सिद्धत्वादिति। बाधस्तु व्याप्य
भिन्नायेहेत्वाभासास्तद्व्याप्यापित्तन्मध्यएवान्तर्भवतीति। अन्यथाहेत्वाभासाधिक्यप्रसंगात्। बाधव्याप्य
सत्प्रतिपक्षोभिन्नएव। स्वतंत्रेच्छेनमुनिनायत्पृथगुपादानात्सत्प्रतिपक्षद्वयमस्तु॥ ॥ ॥ ।
बाधद्वितीयरूपस्यव्यभिचारस्यचाभावादितिभावः। बाधतद्व्याप्यभिन्नायेहेत्वाभासास्तद्व्याप्यापित्तन्मध्यएवांतर्भवती
तिपाठः। बाधःसाध्याभावविशिष्टपक्षादिः तद्व्याप्यसत्प्रतिपक्षस्तद्भिन्नाव्यभिचारविरुद्धासिद्धास्तद्व्याप्यानांतत्रैवांत
र्भावइत्यर्थः। व्यभिचारादिरिवव्यभिचारादिव्याप्यस्यापिव्याप्तिग्रहप्रतिबंधकज्ञानविषयत्वेनपक्षेहेत्वाभासोनतेगतिरिति

॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नप्रवृत्तिर्बंधकइति। साध्याभावव्याप्यव्याप्यवत्ताज्ञानस्य साध्यवत्ताज्ञानविरोधित्वेमानाभावात् इति भावः। दूषकताबीजस्यभि
न्नत्वेति। साधारणस्याव्यभिचारज्ञानेविरुद्धस्य सामानाधिकरण्यग्रहे प्रतिबंधकत्वाद्विति भावः। असाधारणघटकं सपक्ष

॥ नप्रतिबंधकइत्यर्थः। पक्षसपक्षइति। सपक्षविपक्षसाधारणइत्यर्थः। सपक्षः साध्यवान् विपक्षः साध्यवद्भिन्नः विरु
द्धवारणाय सपक्षवृत्तित्वमुक्तं। वस्तुतोपि पक्षवृत्तित्वमेववाच्यं। विरुद्धस्य साधारणत्वेपि दूषकताबीजस्यभिन्नत्व
यातस्यायार्थक्यात् यत्तूभयस्माद्दिति। सपक्षविपक्षव्यावृत्त इत्यर्थः। सपक्षः साध्यवत्तयानिश्चितः विपक्षः साध्य
शून्यत्वेनाभिनिश्चितः शब्दो। निःशब्दत्वादित्यादौ पक्षशब्दे। निरवयवस्य संदेहे तदा सपक्षत्वं घटादीनामेवात्र ध्या
वृत्तं च शब्दत्वमिति तदासाधारण्यं यदातु शब्दे निरवयवनिश्चये तदानासाधारणं। इदंतु प्राचां मतेन नवीनमतं तु पूर्व
उक्तं तद्व्येयेति॥

त्वेनिश्चयगर्भंनतु साध्यवत्त्वमात्रमित्याह। सपक्षइति। एवमग्रेपि सपक्षत्वविपक्षत्वयोर्निश्चयपनिवेशस्य फलमाह। शब्दइत्या
दिना। पूर्वमुक्तमिति। असाधारणः साध्यसामानाधिकरण्यग्रहस्यानोक्तमित्यर्थः॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

।केवलान्वयिपक्षकइतीति। अत्रच पक्षता साध्यसंशयरूपा ग्राह्या। तेन सर्वमभिधेयं प्रमेयत्वादित्यादौ पक्षासिद्धेःसिषाधयिषा
चतदा साध्यनिश्चयसंभवेन सामानाधिकरण्यघटितव्याप्तिग्रहसंभवात्तस्य सद्धेतोरलक्ष्यत्वात् सिषाविरह विरह विशि
ष्टसिद्ध्यभावस्यतदा केवलान्वयिन्यपि तत्रनातिव्याप्तिः। अनुपसंहारिणोहेत्वाभासत्वमुपपादयति। सर्वमस्यैव

॥केवलान्वयीपक्षइति। सर्वमभिधेयं प्रमेयत्वादित्यादौ सर्वस्यैवपक्षत्वात्सामानाधिकरण्यग्रहस्यलोके तदाभावा
॥ त्नानुमितिः। इदंतु न सम्यक् पक्षैकदेशे सहचारग्रहेपि॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पक्षत्वात्सामानाधिकरण्यग्रहस्य छलाभावादिति। संशयोसत्तिपक्षणोनिश्चयवारणाय निश्चयं प्रतिसंशयसामग्र्याः प्रति
बंधकत्वस्यावश्यं वाच्यत्वात् तथा कृते सर्वत्रसाध्यसंदेहे संदेहत्व सूक्तत्वसामग्र्याः सत्वेन साध्यनिश्चयस्य कुत्राप्यसंभवे
न व्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यसंग्रहायो विशिष्टधूमत्वादिरूपव्याप्तिग्रहात्तु साध्यान्तत्वेत्रानुमितिरित्यनुपसंहारि
णोहेत्वाभासत्वमितिभावः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षतेरभावादिति। तदानीमपि केवलान्वयिप सत्ताकत्वरूपस्यानुपसंहारित्वस्य सत्तेरभावादित्यर्थः। तथा च तत्राऽनुपसंहा
रित्वस्य सत्वात्तस्य व्याप्तिज्ञानानुसारस्य प्रयोजकत्वाभावाद्धेत्वाभासत्वानुपपत्तिरिति भावः। न च संशयसामग्र्याः सत्वात्के
वलान्वयिपक्षैकदेशो साध्यानिश्चय इति वाच्यं। सर्वत्वधर्मित्तावच्छेदककसंशयसामग्रीसत्वेपि घटत्वादिधर्मितावच्
छेदककसाध्यनिश्चयोत्पादे बाधकाभावात्। समानप्रकारकत्वेनैव विरोधात्। समानविषयत्वेन प्रतिबंधकत्वे

॥ क्षतेरभावात्। अत्र सत्त्वा सहचारग्रहस्तावता व्याप्यत्वज्ञानरूपासिद्धिरेव न तु तावता हेत्वाभासत्वं तस्यात्रापि
केवलान्वयिसाध्यकत्वं तत्त्वमित्युक्तं। साध्यवतीति। एवकारेण साध्यकं [redacted] त्वावच्छेदेन हेत्वाभावो बोधि
तस्तथा च साध्यव्याप्यकीभूताभावप्रतियोगित्वं॥

प्याह। अत्रसत्त्वेति तस्य सहचाराग्रहस्य स्वरूपसत्त्व एव विरोधित्वेन तत्त्वज्ञानस्यानुमित्यनुसारे प्रयोजकत्वाभावादि
ति भावः। न च तत्र सहचाराग्रहप्रयोजकसंशय एव हेत्वाभासस्तस्यापि स्वरूपसत्त्व एव विरोधित्वात्। न च संशयवि
षयस्य साध्याभावविशिष्टपक्षस्यादेव तत्राभासत्वमिति वाच्यं। सर्वमभिधेयमित्यादावभिधेयत्वाभावविशिष्टस्याप्रसिद्धेरि

त्यर्थ इति। तेन साधारण्येनातिव्याप्तिरिति भावः॥ धूमप्रागभावत्वेति॥ तस्य व्याप्यतावच्छेदकीभूतधूमत्वघटितत्वेन तत्सं
ग्रहो न स्यादिति भावः। स्वस्य स्वाविषयकप्रतीतिविषयत्वरूपस्याघटितत्वाभावाद्धूमेतरेति। न च नीलधूमत्वस्यापि

॥ तदर्थः। असिद्धिं विभजते। आश्रयासिद्धिरित्यादी स्वरूपासिद्धिरिति। आश्रयासिद्धिरित्यर्थः। अपरेति। स्वरूपासि
द्धिरित्यर्थः। नीलधूमादिक इति। नीलधूमत्वं गुरुत्वेन हेतुतावच्छेदक। स्वसामानाधिकरणकरणव्याप्यतावच्छे
दकधर्मांतराघटितस्यैव व्याप्यतावच्छेदकत्वात्। धूमप्रागभावत्वसंग्रहाय सामानिकरणेति विरुद्धयोरिति।
कपिसंयोगाभावव्याप्यवतापरमपि पिनसलतिपक्षित्वमत उक्तं विरुद्धयोरिति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तादृशधर्मांतराघटितत्वमस्यैवाधूमत्वस्य नीलधूमत्वमित्येतत्वाभावादिति वाच्यं। स्वाविषयकप्रतीतिविषय॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्वस्य स्वपर्याप्तावच्छेदकतानिरूपकप्रकारत्वानिरूपितावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वपर्यवसितस्य तदर्थत्वात्। शुद्धधूमत्वपर्याप्तावच्छेदकताकप्रकारत्वनीलत्वादिविशिष्टधूमत्वपर्याप्तावच्छेदकताकप्रकारतयोर्भेदात्तेनान्वे तं वह्निमदन्यावृत्तित्वस्य वह्निव्याप्यतावच्छेदकत्वानुपपत्तिः तत्स्य वह्नित्वरूपतादृशधर्मान्तरत्वात्॥ धूमान्यान्यत्वादेर्व्याप्यतावच्छेदकत्वापत्तिभिया धर्मान्तरस्य विशेष्यविधया घटकत्वाविवक्षणस्याशक्यत्वादिति चेन्न। स्वसमानाधिकरणाप्रतियोगिकत्वव्यापकस्य विवक्षितत्वात्। वह्नित्वस्य वह्निमदन्यावृत्तित्वाव्यापकत्वाद्धूमत्वस्य धूमान्यान्यत्वव्यापकत्वाच्चोक्तदोषासंभवात्। स्वव्यापकत्वं च धर्मान्तरस्य स्वघटकसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेन॥ अन्यथा धूमालोकान्यतरत्वस्य वह्निव्याप्यतावच्छेदकत्वापत्तेः धूमत्वालोकत्वयोः प्रत्येकमन्यतरत्वाव्यापकत्वादिति॥ ॥

विरुद्धयोः परामर्शे हेत्वोरिप्यत्र विरुद्धयोर्हेत्वोः परामर्श इति भ्रमवारणायाह। स्वसाध्येति। स्वसत्प्रतिपक्षत्वेनाभिमतो हेतुस्तत्साध्याभावः इत्यर्थः। नत्त्वसतिकालीनघटादिसाधकलोकत्वं मयुक्तं। तत्र पक्षे घटगंधप्रागभावत्वाभावादतत्राह। पक्ष

॥ तथा च स्वसाध्यविरुद्धसाध्याभावव्याप्यवत्तापरामर्शकालीनसाध्यव्याप्यवत्तापरामर्शविषयत्वमर्थः। साध्यमनुमितिपक्षः पक्षतावच्छेदकविशिष्टत्वमर्थः। तेन घटे गंधसत्त्वे पि न क्षतिः एवंमूलावच्छेदेन वक्षकपिसंयोगी इत्यत्रापि बोध्यं॥ इति श्रीन्यायसिद्धांतमुक्तावल्यामनुमानपरिच्छेदः॥ ॥ ॥

तावच्छेदकेति॥ कालस्येव देशस्यापि पक्षतावच्छेदकत्वे बाधसंभवात्तदप्रदर्शनेन न्यूनत्वं परिहर्तुमाह। स्वंमित्रेवोध्यमिति। तत्र पक्षे वृक्षे संयोगत्वेपि पक्षतावच्छेदेन संयोगाभावादिति भावः॥ इति श्रीमुक्तावलीप्रकाशेऽनुमानपरिच्छेदः॥ श्रीरामचंद्राय नमः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=09.08.19 15:45
,TRANSFERRED=2019/08/09 at 15:53:17
,PAGES=31
,TYPE=STD
,NAME=S0001433
,Book Name=M-800-NYAYSIDHHANT MUKTAVALI PRAKASH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection